

Tampereen tarina

Teollisuuden synnyttämä kaupunki harjujen ja järvien solmukohdassa

Tampereen kaupunki / Kaupunkiympäristön kehittäminen

Julkaisuja 5/2015, ISSN 1797-321X

ID: 1342278

ISBN 978-951-609-783-4

Toimitus: Ranja Hautamäki, Suunnittelupalvelut ja kansallisen kaupunkipuiston tarveselvityksen suunnitteluryhmä

Taitto: Birgitta Helsing

Kannen kuva: Lennart Forsténin litografia 1837, väritys Lasse Honkanen.

Painopaikka: Juvenes Print-Suomen Yliopistopaino Oy, 2015

”**T**ehtaitten alinomainen pauhu ei ole voinut tukehduttaa Tamperelaisten ihastusta kauniiseen ympäristöhönsä. Ihanat puutarhat kylpevät kosken ryöpsähttellemässä vesihuurussa, ja kaukana kohinasta ja pauhusta saa väsynyt kävelijä korkealla Pyynikkö-vuorella levähdyttää mieltänsä kaukana kimaltelevain vedenselkään ihaelemisella.”

-Matkustus Suomessa, Z. Topelius 1873

Aarno Isomäki

Tampereen tarina kertoo teollisuuskaupungin synnystä harjujen ja järvien solmu-kohtaan. Tarina on osa Tampereen kansallisen kaupunkipuiston tarveselvitystä, ja se syntyi halusta tutkia Tampereen historian ja kaupunkimaiseman teemoja tarveselvityksen pohjaksi. Julkaisussa eri alojen asiantuntijat tuovat kukin oman näkökulmansa tähän monitasoiseen tarinaan ja tamperelaiseen maisemaan. Toivomme, että tarina avaa uusia näkökulmia ja innostaa perehtymään kaupunkiimme.

Sisällysluettelo

Tampere - kasvava ja muuttuva kaupunki Mari Lind	7
Kylä kosken rannalla	7
Tammerkosken vapaakaupunki	8
Teollisuus nousuun, kaupunki kasvuun	9
Kaupunki uudistuu	11
Uusia asumisen ja teollisuuden alueita	12
Kaupunki sisällissodan näyttämönä	14
Omakotitaloja esikaupunkiin	15
Moderni kaupunki	18
Tammerkosken uusi alku	19
Tampereen maisema Maunu Häyrynen	21
Asutusmaisema kehittyi	23
Maaseutu muuttuu kaupungiksi	25
Puistomaiseman synty	27
Tampere suomalaisessa maisemakuvastossa	30
Rajojen ja kohtaamisten Tampere	32
Tammerkoski ja Hämeenkatu Tampereen arkkitehtonisen identiteetin ankkureina Olli-Paavo Koponen	35
Punatiilitehtaat rakentuivat orgaanisesti kosken rannoille	36
Hämeenkadusta kasvoi ruutukaavakaupungin keskusakseli	38
Teollisuuden rakennemuutos synnytti tarpeen rakennuskulttuurin vaalimiselle	39
Tampereen kaupunkiluonto teollisuushistorian näkökulmasta Ari Jokinen, Ilari Karppi & Pertti Ranta	43
Kaupunki on ekosysteemi	43
Sattumat loivat lähtökohdat kaupungille	44
Rantojen monimuotoiset tehdasympäristöt	46
Suurvesistöt ovat osa kaupunkia	48
Työväestöä varten suunniteltu kaupunkiluonto	49
Asuinalueiden eriytyminen luo ekologisia olosuhteita	51
Historiallinen kaupunkiluonto ja kaupungin identiteetti	52
Tampereen teollisuus jättää kosken varren Markku Teräsmaa	55
Teollisuus Tampereen talouselämän moottorina	55
Teollisuuden murros	56
Tampellan ja Finlaysonin alueiden muutos	58
Kansallismaiseman uusi sisältö	60
Arkeologinen näkökulma Tampereen kaupunkiympäristöön Sami Raninen	63
Tammerkoski – keskiaikaisesta myllykoskesta teollistumisen kehdeksi	65
Messukylä – asutusmuistoja kivikaudelta alkaen	67
Reuharinniemi – rautakautisten järvikalastajien hautapaikka	69
Eteläpuisto – torppareita ja kalkinpolttajia Pyhäjärven rannalla	71
Särkänniemen luoteisranta – oluttehtaiden rannikko	72
Lapinniemi ja Lappi-Käpylä – erämaasta kaupungiksi	73
Tampereen tarinan kirjoittajat	75

Tampere - kasvava ja muuttuva kaupunki

Mari Lind

Kylä kosken rannalla

Mannerjää vetäytyi Tampereen tienoilta jääkauden jälkeen. Maa kohosi ja Näsijärven järviallas kallistui. Järven eteläpäässä veden pinta nousi hiljalleen. Eräänä kohtalokkaana vuonna, noin 7 500 vuotta sitten, tulva nosti vedenpintaa entisestään. Maa antoi ensin periksi harjun alimmalla kohdalla. Lopulta kannas murtui ja vesimassat raivasivat tiensä Pyhäjärveen. Tammerkoski oli syntynyt.

Pysyvän asutuksen Tammerkosken seutu sai rautakaudella noin 1 400 vuotta sitten. Lännestä saapuneet uudisraivaajat asettuivat alueen parhaille viljelyspaikoille Takahuhtiin. Tulokkaat viljelivät maata ja pitivät karjaa. Ajan myötä lähistölle perustettiin lisää uudistaloja. Tuhat vuotta myöhemmin asutus oli kasvanut kyliksi. Keskiajalla nykyisen Tampereen alueella oli noin 200 taloa. Seutu kuului Pirkkalan pitäjään ja seurakuntaan.

Takahuhti ja Messukylä olivat 1500-luvulla nykyisen Pirkanmaan alueen suurimpia kyliä. Sen lähikyliä olivat Laiskola, Pyynikkälä ja Hatanpää. Tammerkosken kylä sijaitsi molemmin puolin koskea pysyvän peltoasutuksen reunalla ja sen halki kulki Hämeestä Satakuntaan ja Pohjanmaalle johtava maantie. Kosken ylittävä silta sijaitsi hieman pohjoiseen nykyiseltä Hämeensillalta. Tammerkoski tunnettiin vielä 1400-luvulla nimellä Koski tai Kosket. Vasta 1544 koskea kutsuttiin asiakirjoissa ensi kertaa nykyisellä nimellään.

Tammerkoski on Tampereen sydän. Tämä Hämeen museoseuran teettämä pienoismalli kaupungista valmistui 1959. Se kuvaa vuotta 1890, jolloin vanhaa, vapaasti rakentunutta Kyttälän puutaloaluetta (kuvan alareunassa) ei vielä ollut purettu. Marika Tamminen, Vapriikin kuva-arkisto.

Tammerkosken vapaakaupunki

1600-luvun alussa sotarasitukset ja katovuodet kuormittivat alueen talonpoikia. Verorästit ajoivat monet talot kruunun haltuun, joka jakoi ne aatelisille virkataloiksi. Näin syntyi myös Tammerkosken kartano. Sen päärakennus sijaitsi nykyisellä Keskustorilla, Vanhan kirjastotalon kohdilla. Kartano ehti olla olemassa 142 vuotta ennen kuin kaupunki perustettiin sen maille vuonna 1779. Tammerkosken kartanolla oli vuosien varrella useita omistajia. Kruunulle sen myi Hans Boije, joka omisti myös läheisen Hatanpään kartanon.

Kun Ruotsin kuningas Kustaa III allekirjoitti Tampereen kaupungin perustuskirjan 1.10.1779, Tammerkosken seutu oli syrjäistä takamaata ja sen harvat

asukkaat maanviljelijöitä. Koski kuohui lähes vapaana ja sen voimalla pyörivät vain lähikylien pienet jauhomyllyt. Kuningas kuitenkin uskoi, että koski takaisi kaupungille loistavan tulevaisuuden ja kruunulle runsaasti verotuloja.

Valtio oli pitkään säännöstellyt elinkeinoja, ja kaupankäynti oli keskitetty kaupunkeihin. Uusi ajattelutapa puolsi vapaata kilpailua. Niinpä Tampereesta tehtiin vapaakaupunki. Kuka tahansa sai muuttaa Tampereelle ja harjoittaa haluamaansa ammattia. Maata kaupungissa ei kuitenkaan saanut viljellä. Koska tehtaita ei ollut, oli toimeentulo hankittava kaupasta ja käsityöstä.

Tammerkosken kylän sijainti oli kaupankäynnin kannalta erinomainen. Vesitse saavutettava alue oli todella laaja. Kylän pohjoisrantaan Mustalahteen pääsi Näsijärven kautta Teiskosta, Kurusta, Ruovedeltä, Virroilta ja jopa Mäntästä ja Ähtäristä. Etelästä Pyhäjärven rantaan pääsi Hämeenlinnasta saakka. Aikaa vesimatkat veivät, mutta hevosreitit Keski-Suomesta Turun ja Porin markkinoille olivat vielä hitaampia ja hankalampia.

Tampere sai ensimmäiset asukkaansa syksyllä 1780, jolloin jaettiin tontit 92 hakijalle. Kauppiat saivat tontit Kauppakadun varrelta ja käsityöläiset kaupungin reunoilta. Vesivoimaa tarvitsevat yrittäjät, kuten värjärit, saivat tontit kosken rannalta. Suurin osa asukkaista oli muualta muuttaneita. Yrittäjiä odotettiin ulkomailtakin, ja siksi torin ympärille varattiin tontit neljälle kirkkokunnalle, joskin ensimmäistäkin – ja viimeiseksi jäävää – kirkkoa kaupunkilaiset saivat odottaa lähes 50 vuotta ja omaa seurakuntaa 1900-luvun alkuun saakka.

Yrittämisen vapaudesta ja huomattavista tulliehdusta huolimatta teollistuminen ei edennyt odotetusti. Ensimmäinen tehdas, Abraham Häggmanin loppupaperitehdas, aloitti 1783 kosken keskijuoksulla mutta pysyi verrattain pienenä. Ruotsin vallan ajan menestyksekkäin yritys oli valtion viinanpolttimo, joka toimi nykyisen Finlaysonin alueella.

Kun Suomi liitettiin Venäjään 1809, Tampere oli yhä alle tuhannen asukkaan pikkukaupunki, mutta uusi hallitsija, kaupungissa vierailut Venäjän keisari Aleksanteri I, vaikutui jälleen kosken mahdollisuuksista ja vahvisti Tampereen vapaakaupunkioikeudet 1821.

Kimmo Kaivannon *Tori*-teos (1976) kuvaa Tampereen historiaa eri vaiheissaan. Antti Sompinmäki, *Tampereen kaupungin taidekokoelma*.

Teollisuus nousuun, kaupunki kasvuun

Kun skotlantilainen koneenrakentaja James Finlayson 1820 perusti kosken yläjuoksulle konepajan, sai tehdas ilmaisen maa-alueen, laajat tulliedut ja edullista lainaa. Tehtaan alku oli kuitenkin vaikea. Koneet eivät käyneet kaupaksi, ja tehdas siirtyi koneiden valmistuksesta puuvillan kehräämiseen. Vielä vuonna 1830 työntekijöitä oli vain kymmenen.

Uusi aika koitti, kun Finlayson 1836 myi tehtaansa pietarilaisille liikemiehille, Georg Rauchille ja Carl Nottbeckille. Uusi hulpea tehdasrakennus, Kuusvoinninen, oli matalien puurakennusten rinnalla ihme. Rakennuksessa hyödynnettiin kantavia valurautapilareita – aikansa huipputeknologiaa – mikä mahdollisti avarat ja valoisat tehdassalit ja koneiden optimaalisen sijoittelun.

Puuvillatehdas laajeni vuosi vuodelta, ja 1850-luvulla se työllisti jo 2 000 ihmistä. Puuvilla tuotiin Yhdysvalloista, koneet Euroopasta ja valmiit tuotteet myytiin pääosin Venäjälle, Pietarin alueelle. Suomalaisen ostovoima oli vielä heikko ja maan markkinat kehittymättömät. Kaupungin väkiluku kasvoi tehtaan mukana: vuonna 1856 tamperelaisia oli jo 4 000. Tehdasalue kaupungin keskustassa kasvoi tuotannollisten tarpeiden mukaan 120 vuoden ajan ja muodosti vähitellen Pohjoismaiden suurimman teollisuuskokonaisuuden.

Ennen rautatietä vesiliikenne oli kaupungin huollon kannalta tärkeässä asemassa. Etenkin Näsijärven kautta kulki purjevereillä suuria lasteja ja ihmismääriä. Hämeenlinnasta laivattiin Tampereen tehtaisiin raakapuuvillaa, pellavaa ja lumppeja. Paluukyydissä kuljetettiin tehdastuotteita. Pohjoisesta tuotiin eten-

kin polttopuuta. Konevoima otettiin käyttöön vuosisadan puolivälissä. Yhteyksiä parannettiin kanavia rakentamalla.

Kaupungin teollisuus laajeni ja monipuolistui. Koski sai pyörittääkseen lukuisia vesirattaita ja turbiineja. Suurteollisuudeksi kasvoivat Finlaysonin ohella Tampellan konepaja ja pellavatehdas, Frenckellin

paperitehdas ja Tampereen verkatehdas. Vuonna 1870 Suomen teollisuustyöntekijöistä lähes puolet työskenteli Tammerkosken rannoilla.

Kansainväliset yhteydet ja sijoitukset sekä laajat tulliedut tekivät Tampereesta teollisuuskaupungin. Suomella ja Tampereella oli tarjota teollisuudelle koskivoimaa ja halpaa työvoimaa. Tampere pääsi tehtai-

Tampereen asemakaavakartassa vuodelta 1780 kaupungin sydän on tori (A), jonka reunoille kaavailtiin julkisia rakennuksia, kuten Raathhusetta (B) ja neljää kirkkoa (C). Riksarkivet Marieberg.

densa avulla mukaan maailmanhistorian valtavirtaan, teollisen maailman ja modernin yhteiskunnan syntyyn. Kaupunki veti muuttajia puoleensa: vaikka tehdas ei taannut onnea, se herätti tulevaisuudentoivoa ja tarjosi työntekijöille maatoita paremman palkan ja suuremman itsenäisyyden.

Tampere oli 1800-luvulla työväen kaupunki, jossa luokkajako oli selvä. Kaupunkiin muuttaneet ulkomaalaiset elivät melko erillään muusta väestöstä, mutta tulokkaiden, etenkin von Nottbeck -suvun, vaikutus kaupungissa oli laaja: heillä oli kontakteja, tietoa ja varoja tehtaan ja siinä sivussa kaupungin kehittämiseen. Esimerkiksi sähkövalaistus tuli Tampereelle huomattavan aikaisin von Nottbeckien osaamisen ja yhteyksien avulla.

Kuusvöoninkinen Finlaysonin tuotemerkissä. Vapriikin kuva-arkisto.

Lapinniemen puuvillatehtaan kutojia 1926. Niels Rasmussen, Vapriikin kuva-arkisto.

Lennu Juvelan Laukontori (1947) kuvaa vilkasta kaupankäyntiä satamassa. Antti Sompinmäki, Tampereen kaupungin kokoelma.

Kaupunki uudistuu

Tampere kasvoi 1800-luvun lopulla nopeasti: vuonna 1870 asukkaita oli 7 000 ja 30 vuotta myöhemmin jo 36 000. Myös asuttu alue lähes seitsenkertaistui. Kaupunkikuva muuttui 1800-luvun lopulla nopeasti. Uusrenessanssirakennuksia valmistui 1880–1890-luvuilla kosken molemmille puolille. 1890-luvun korkeasuhdanne toi rahaa Tampereen elinkeinoelämään. Näyttäviä kerrostaloja rakennettiin vaatimattomien puutalojen joukkoon, sillä rakennusjärjestys salli nyt viisikerroksiset talot. Jugendarkkitehtuuri kukoisti Euroopassa, mikä vaikutti vuosisadan vaihteessa Tampereenkin, etenkin Kauppatorin (myöh. Keskustori) ja Kauppakadun suunnitteluun. Hämeenkadun asema kaupungin pääväylänä vahvistui. 1910-luvulla liikera-

kennusten reunustama väylä ulottui jo rautatieasemalta Aleksanterin kirkolle.

Kivitalot muuttivat Tampereen uudenaikaiseksi kaupungiksi, mutta 1900-luvun alkuun mennessä Tampere uudistui monella muullakin tavalla. Rautatie saatiin kaupunkiin 1876. Viemäriverkoston rakentaminen oli aloitettu 1870-luvulla ja vesijohtoverkoston seuraavalla vuosikymmenellä. Sähkövalot syttyivät Finlaysonilla 1882 ja Tampereen kaduilla 1888.

Maaseudulta virtasi maata omistamatonta väkeä kaupungin tehtaisiin ja rakennustyömaille. Köyhimmät asuivat ahtaasti ja epähygieenisissä olosuhteissa. Tammerkosken itäpuolella sijaitseva Kyttälä oli ensimmäinen teollisuuden luoma esikaupunki Suomessa.

Suurin osa sen asukkaista oli tehdastyöläisiä. Alueella oli huono maine laittomuuksien ja tautien pesänä. Messukylään kuulunut Kyttälä liitettiin kaupunkiin 1877, ja vapaasti rakentunutta hökkelikylää alettiin purkaa uudisrakentamisen tieltä 1890-luvulla. Uuden alun myötä Kyttälä uudistui länsipuolta nopeammin, ja Kyttälän puoleisesta Hämeenkadusta tuli kaupungin moderni liikekeskus.

Vielä 1800-luvun lopullakin työntekijät asuivat tehtaiden välittömässä läheisyydessä, Amurissa tai kosken eli kuntarajan toisella puolella Kyttälässä. Tehtaiden pillit ja kellot kutsuivat väen töihin. Kaupungin kasvaessa asuinalueet sijoittuivat yhä kauemmaksi koskesta Juhannuskylään, Tammelaan ja Pispalaan.

Tampere vuonna 1866. Vanhan kirkon kellotapuli osoittaa varsinaisen keskustan paikan. Etualalla Kyttälä, joka kasvoi rakennussäädöksittä työläisten asuinalueeksi. Korkeat rakennukset ovat tehtaita. Konstantin Hakulin, Vapriikin kuva-arkisto.

Uusia asumisen ja teollisuuden alueita

Vaikka suuret tehtaot ovat olleet Tampereen historialle leimallisia, on kaupungissa ollut myös runsaasti pienteollisuutta. On ollut tiilitehtaita, sahoja ja panimoita, kuten useimmissa kaupungeissa. Usein pienteollisuus sijoittui samoille alueille ja jopa samoihin laitakaupungin kortteleihin kuin asunnotkin. Teollisuus ei enää ollut yhtä vahvasti riippuvainen koskesta ja sen voimasta, sillä koneet kävivät myös poltto- ja sähkömoottorien avulla.

Tampereen asutuspula ja asuntojen ahtausta ajoivat 1890-luvulta lähtien rakentajia Pispalaan. Pispalan esikaupunkialue sijaitsi Tampereen länsipuolella Pirkalan maalaispitäjässä, jossa rakennussääntö ei rajoit-

tanut rakentamista. Asutus levisi Pispalassa nopeasti, sillä maanomistajat olivat halukkaita vuokraamaan maitaan. Jyrkät rinteet ja kivinen maaperä eivät soveltuneet viljelykseen mutta pientalotonteiksi hyvinkin. Asutusta syntyi aluksi kaupungin rajan läheisyyteen, Tampereelta länteen vieneen tien varteen, sekä harjun etelärinteille. Rakentamista vilkastutti myös Tampere–Pori-radnan valmistuminen vuonna 1893. Kaupunkimaiseksi alueen ilme alkoi muuttua 1910-luvulla.

Rakentamisen vapaus toi 1800-luvun lopulla ryp-pään pienempiä tehtaita Pispalan pohjoispuolelle Santalahden rannoille. Ensimmäisenä Santalahden rakennettiin höyrysaha 1875 ja lukuisia pienempiä tehtaita

kahtena seuraavana vuosikymmenenä. Vesitien lisäksi alueelta oli hyvät maantie- ja rautatieyhteydet. Tuotantolaitosten lisäksi alueelle nousi työläisten pieniä asuinrakennuksia ja tehtailijoiden ylellisiä huviloita. Pispala ja Santalahti liitettiin Tampereeseen vuonna 1937.

Tampere oli 1900-luvun alussa naisten kaupunki. Asukkaista kolmasosa oli tehdastyöläisiä, ja heistä yli puolet oli naisia. Tekstiiliteollisuuden ohella toinen naisvaltainen ala oli kenkäteollisuus. Kenkätehtaista monet sijoittuivat radnan taakse Tammelan kaupunginosaan. Tammelasta muodostui sekä merkittävä teollisuusalue että puutalokaupunginosa.

Sisällissodan jälkeistä Tamperetta rakennettaessa syntyi myös Punakylä. Nimensä yhteisö sai siitä, että suurin osa asukkaista oli punaisten leskiä. Jarno Hietanen.

Näkymä Pispalanharjulta Pyhäjärvelle. Ranja Hautamäki.

"Niin kuin linnut tietävät, miten pesänsä rakentavat, niin tiesivät Pispalan miehet, miten syntyi Luojan palikkaleikki korkealle moreenipenkereelle. Kaltevaa kamaraansa uhmaten jokainen mökki ja mies pyrki vain julistamaan omaa olemisen riemuaan", kuvasi kirjailija Lauri Viita 1800-luvun lopulta lähtien syntyneen Pispalan rakentamista kaupungin ulkopuolelle ilman sääntelyä. Aarno Isomäki.

Kaupunki sisällissodan näyttämönä

Tampereesta kasvoi sisämaan huomattavin taloudellinen ja poliittinen keskus. Tamperelaiset osallistui-
vat 1900-luvun alussa aktiivisesti yhteisten asioiden
hoitoon kansanliikkeissä ja yhdistyksissä. He toimivat
muun muassa raittius-, herätys- ja naisliikkeessä. Työ-
väenyhdistykset olivat yhdistyksistä suurimpia. Julki-
nen valta oli vielä harvojen käsissä. Kunnallisvaaleissa
äänimäärä riippui äänestäjän varallisuudesta. Asioista
päätti pieni varakas yläluokka. Tilanne oli erityisen
kärjistynyt Tampereella, jossa vähävaraisen työväestön
osuus oli suuri.

Tampere toimi vuodesta 1913 venäläisenä varus-
kuntakaupunkina. Puiset kasarmit nousivat Kalevan-
kankaalle. Miehistö majoitettiin kasarmeille, mutta
upseereille hankittiin kaupungista heidän arvonsa mu-

kaiset asunnot. Ensimmäisen maailmansodan aikana
Tampereesta muodostui tärkeä sotateollisuuden kes-
kus, jota työllistivät Venäjän armeijan valtavat tilauk-
set. Sota-aikana perustettiin jopa uusia tehtaita, kuten
Hatanpäälle nousseet Lokomon konepaja ja Hyppösen
kenkätehdas.

Keisarin vallan romahtaminen Venäjällä 1917 loi
valtatyhjiön, jonka täyttämiseksi Tampereellakin tar-
tuttiin aseisiin. Kamppailu vallasta kärjisty i sisällis-
sodassa, jonka ratkaisutaistelut käytiin keväällä 1918
Tampereella. Sisällissodan aikana Tampereella elettiin
punaisen sotilas- ja siviilihallinnon alaisuudessa. Rin-
taman lähestyessä kaupunkia Tampereesta tuli seka-
sortoinen sotilasleiri: lähes kaikki julkiset rakennukset
olivat täynnä väkeä – punakaartilaisia ja haavoittuneita,
kaupunkilaisia ja muualta tulleita pakolaisia.

Sota jakoi kansan kahtia ja jätti pitkän varjon
tamperelaisien mieliin ja jäljet näkyvät edelleen myös
kaupunkikuvassa. Kaksiviikkoisessa valtaustaistelussa
Tampere muuttui mustuneiden savupiippujen kortte-
leiksi. Noin 2 000 ihmistä menetti kotinsa. Pahimmat
tuhot kohtasivat Kyttälää ja Tammelaa. Tuhot olivat
mittavat, mutta ne rajoittuivat pääosin puutaloihin.
Vain harvat kivistä ja tiilestä rakennetuista arvokiin-
teistöistä keskikaupungilla kärsivät merkittäviä vahin-
koja.

Verkatehdas ja sen lähellä sijainneet rakennukset
vaurioituivat niin pahoin, että kaupunki pakkolunasti
alueen Hatanpään valtatie rakentamiseksi. Jälleenra-
kennuksen myötä Kyttälä ja Tammela nykyaikaistuivat
ja muuttuivat entistä selvemmin virkamiesten ja toi-
mihenkilöiden asuinalueiksi.

Tampereen suurlakkokomitea vuonna 1905. Niels Rasmussen, Vapriikin kuva-arkisto.

Tuhoutunutta Tammelaa sisällissodan taisteluiden jälkeen huhtikuussa 1918. E. A. Bergius, Vapriikin kuva-arkisto.

Omakotitaloja esikaupunkeihin

Suomen itsenäistymisen myötä Tampereen teollisuus menetti Venäjän markkinat. Teollisuuden tuotanto suunnattiin kotimaan tulleen suojatuille markkinoille. Viennin tyrehtymisestä huolimatta Tampereen asema tekstiiliteollisuuden keskuksena oli vahvimmillaan 1930-luvulla. Tehtaat olivat kasvaneet suuryrityksiksi. Finlayson, Pellavatehdas ja Suomen Trikoo olivat Pohjoismaiden suurimpia lajissaan. Teollisuussektori monipuolistui: kenkä-, nahka-, vaatetus- ja metallitehtaat vahvistuivat. Tampere oli maan leimallisin teollisuuskaupunki: parhaimmillaan yli 60 prosenttia asukkaista sai elantonsa teollisuudesta ja rakennustoiminnasta. Tehtaat pyörivät suomalaisvoimin. Muualta muuttaneita mestareita ei enää tarvittu.

Pyynikin alue oli 1800-luvun alkuun asti kaupunkilaisten laidunalue, mutta jo 1830-luvulla sen

maisemalliset arvot huomattiin ja alue julistettiin hakuu-kieltoon. Pyynikinrinteen kaupunginosa oli 1920- ja 30-luvuilla suureksi osaksi Pyynikin kansanpuiston aluetta. Rakennustoiminta Pyynikinrinteen ja Pyynikintorin alueella oli maailmansotien välisenä aikana erittäin vilkasta. Alueelle rakennettiin niin isoja asuin-kerrostaloja, luksusasuntoja kuin virkistyskäyttöön suunniteltuja julkisia rakennuksiakin. Pyynikinrinteestä muodostui ensisijaisesti varakkaamman väestön huvilakaupunginosa.

Valtio siirsi 1930-luvun lopulla lentokonetehtaansa Tampereelle, Härmälään, mikä nopeutti alueen rakentumista. Tehtaan myötä kaupunki sai myös lentokentän, millä oli pitkäaikainen vaikutus kaupungin kehitykseen. Teollisuutta syntyi myös kaupungin länsilaidalle Kaakinmaalle, jossa toimivat muun muassa

Klingendahlin villatehdas, Tampereen kutomateollisuus Oy ja Pyynikin panimo.

Kaupungin ympärille syntyi esikaupunkien vyö: Viinikka, Lappi, Petsamo, Nekala, Härmälä, Vuohenoja, Rantaperkiö ja Järvensivu nousivat kaupungin laidoille. Ne sijaitsivat muutaman kilometrin päässä kantakaupungista, ja valtaosa niiden asukkaista sai elantonsa kosken rannan tehtaista. Asumisen taso kaupungissa nousi. Jo 1920-luvulla useimmissa tamperealaisissa työläisasumuksissa oli sähkö ja juokseva vesi. Omakotitaloaatteen hengessä Petsamo kaavoitettiin puhtaasti asumiseen ja töissä käytiin muualla. Liikku- mista helpotti 1920-luvulla alkanut linja-autoliikenne.

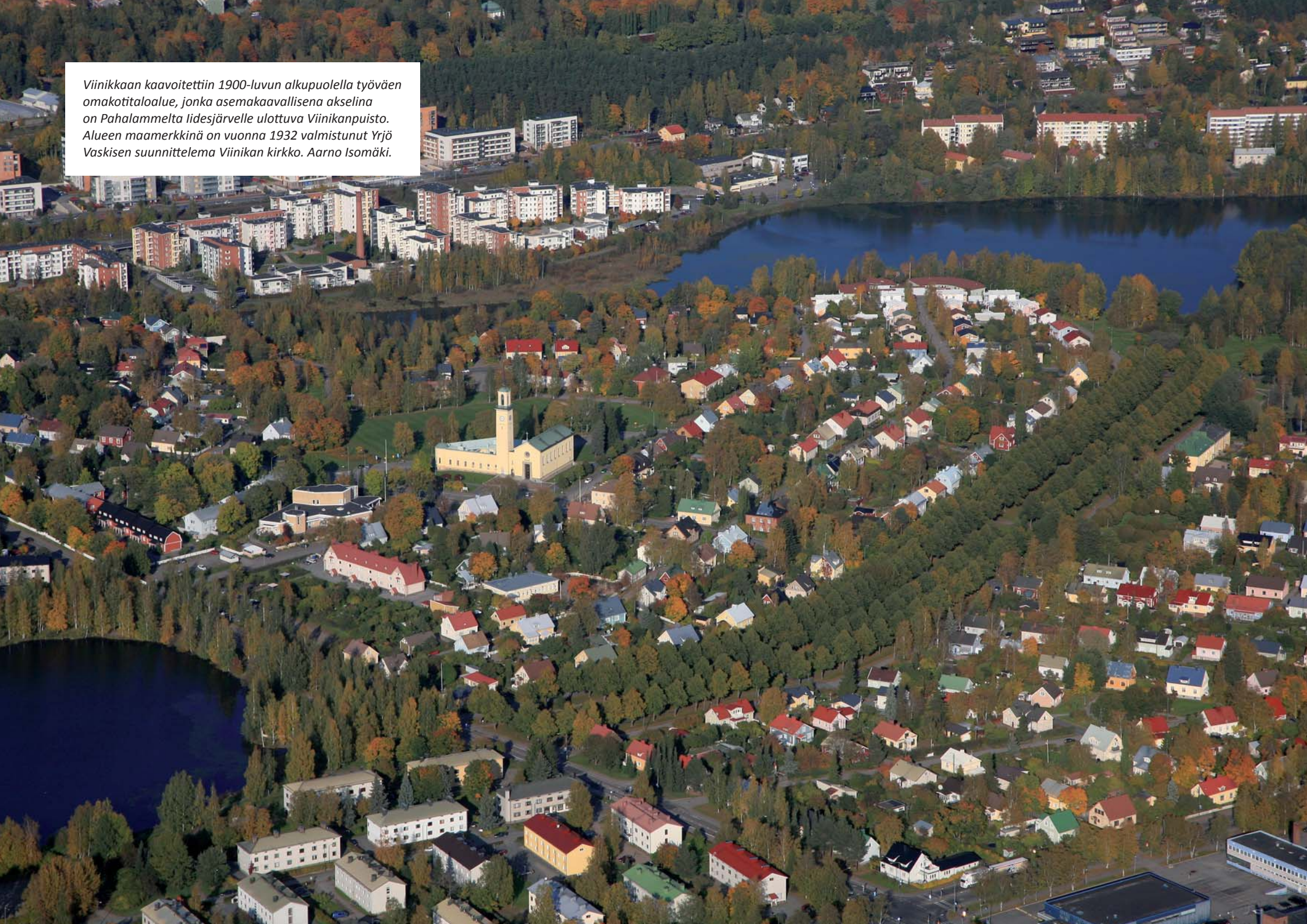

Pyynikinrinteen asuintalojen tuli olla edustavia ja sen vuoksi tontit myytiin uusille haltijoilleen vuokraamisen sijasta. Näin alueesta muodostui ensisijaisesti varakkaamman väestön asuinalue. Kuva vuodelta 1946. Vapriikin kuva-arkisto.

Petsamon ryhdikkäitä talorivejä vuonna 1938. Eero Troberg, Vapriikin kuva-arkisto.

Viinikkaan kaavoitettiin 1900-luvun alkupuolella työväen omakotitaloalue, jonka asemakaavallisena akselina on Pahalammelta Iidesjärvelle ulottuva Viinikanpuisto. Alueen maamerkinä on vuonna 1932 valmistunut Yrjö Vaskisen suunnittelema Viinikan kirkko. Aarno Isomäki.

Sodan jälkeen kaupunki laajeni itään

Syksyllä 1939 alkanut toinen maailmansota kosketti Tamperetta monin tavoin. Kaupunkia pommitettiin talvisodassa yhdeksän kertaa. Lukuisia rakennuksia tuhoutui ja 17 kaupunkilaista menetti henkensä. Jatkosodan aikana Tamperetta ei pommitettu.

Sodan jälkeen sotakorvausvelvoitteet kavensivat suomalaisten elintasoja, mutta Tampereella ne merkitsivät myös työllisyyden kasvua ja uusia mahdollisuuksia teollisuudelle. Suurimman urakan tekivät metallialan yritykset Tampella, Lokomo ja Valtion lentokonetehdas. Tampereen metalliteollisuus oli tavallaan yksi sodan voittajista: osaamistaso ja työntekijämäärät nousivat ja se sai merkittävän aseman maan taloudessa. Toisen maailmansodan jälkeen Tampereen tekstiiliteollisuudellakin meni hyvin. Työntekijämäärä oli huipussaan 1956, jolloin se ylitti 12 000 henkeä. Tehtaat alkoivat 1960-luvulla siirtyä keskustasta kaupungin laiduille. Tuotantomäärät kasvoivat 1970-luvun puoliväliin saakka.

Tampere kasvoi sodan jälkeen nopeasti sekä väkiluvultaan että pinta-alaltaan. Rakentamisen painopiste oli keskustan itäpuolella. Messukylä liitettiin kaupunkiin 1947 ja Lielähti 1950. Kalevan ja Kissanmaan asuinalueet syntyivät 1950–1960-luvuilla. Voimakkaasti kasvava teollisuus veti kaupunkiin työikäistä väkeä. Evakkoja Tampereelle asutettiin yli 9 000. Myös lapsia syntyi poikkeuksellisen paljon. Asuntopula oli huutava ja rakentamisen tahti kova. Sadantuhannen asukkaan raja ylittyi 1950.

Utta ja vanha Kalevassa Sammonkadulla vuonna 1962. E. M. Staf, Vapriikin kuva-arkisto.

Moderni kaupunki

Tampereesta rakennettiin 1960-luvulla modernia teollisuuskaupunkia. Autoliikenteen lisääntyessä laadittiin huimia suunnitelmia. Kuljun moottoritie avasi 1968 nopean väylän etelän suuntaan. Paasikiven–Kekkosentie rakennettiin 1977 ohikulkutiekseksi Näsijärven rantaan. Ratinansillan kautta Pyynikin ali kulkeva moottoritie (1964) ei toteutunut. Väkiluku kasvoi nopeasti yli 130 000:n, ja kaupunki nousi Turun ohi maan toiseksi suurimmaksi kaupungiksi.

Elintason nousu ja tekniikan kehitys muuttivat kaupunkia nopeasti. Tehtaat sijaitsivat 1960-luvun alussa yhä siellä, mihin ne oli alkujaan rakennettu, kun oli haluttu turvata tehtaiden energian saanti ja hyvät kuljetusolosuhteet. Tehtaita oli keskustassa kosken rannalla, Näsijärven rantamilla Lapinniemen puuvil-latehtaalta Lielahteen ja Pyhäjärven puolella Suomen Trikoon tehtaalta Pyynikiltä Pirkkalan rajalle lentokone-tehtaalle saakka.

Asuntoja nousi 1960-luvulle saakka etenkin itä-Tampereelle, mistä rakentamisen painopiste siirtyi ensin länteen ja sitten etelään. Vanha väistyi uuden tieltä: Kalevaan nousivat ensimmäiset tornitalot, ja kokonaiset puutalovaltaiset kaupunginosat, finlaysonilaisten asuttama Amuri ja suutareiden Tammela, purettiin ja muutettiin lähiömäisiksi kerrostaloalueiksi. Pohjoisesta Aitolahti liitettiin kaupunkiin vuonna 1966 ja Teisko 1972.

Kaupungin päätöksenteko keskittyi aseveliakeselille, mikä tarkoitti SDP:n ja Kokoomuksen tiivistä yhteistoimintaa. Myös kaupunginjohtaja Erkki

Napoleon Lindfors vei omalla arvovallallaan monia hankkeita vauhdilla eteenpäin. Tampere paalutti asemaansa Suomen kartalle monin monumentaalisiin hankkeiin: Tampereella haluttiin olla eri saroilla ensimmäisiä ja rakentaa suurinta ja hienointa. Uusia avauksia olivat mm. keskussairaala (1961), maan ensimmäinen jäähalli (1965), uusi Tampere-Pirkkalan lentokenttä ja Näsineulan näkötorni (1971) sekä televisiokeskus (1974). Erityisen merkittävää oli, että Tampereesta tuli korkeakoulu kaupunki: Yhteiskunnallinen korkeakoulu siirtyi Helsingistä 1960 ja sai nimekseen Tampereen yliopisto 1966. Yliopiston uudisrakennus sijoitui Sorinahteelle, keskustan ja Kalevan välimaastoon. Tampereen teknillinen korkeakoulu puolestaan aloitti toimintansa 1965, ja jo seuraavana keväänä kastettiin ensimmäiset teekkarit Tammerkoskessa.

Asuin- ja teollisuusalueiden painopiste siirtyi kaupungin laiduille. Vuosina 1965–1975 oli rakennettava asunnot 30 000 uudelle kaupunkilaiselle. Samanaikaisesti elintason nousu aiheutti paineita asumisväljyyden lisäämiseen. Ratkaisu tilanteeseen oli lähiöiden rakentaminen. Lähiöt muuttivat 1960-luvun puolivälistä lähtien huomattavasti kaupunkirakennetta. Lähiöitä nousi eri puolille kaupunkia: Ristimäen, Tesomajärven ja Kaukajärven kaupunginosien rakentaminen aloitettiin vuonna 1964, Peltolammin 1966, Multisillan 1969, Lentäväniemen 1971 ja Hervannan 1973. Hervannasta tuli betonilähiörakentamisen huipentuma.

Purjeveneitä Näsijärvellä. Juhani Riekkola, Vapriikin kuva-arkisto.

Tammerkosken uusi alku

Teollisuuden rakennemuutos koetteli voimakkaasti Tamperetta. Tammerkosken yläjuoksun rantojen teollisuusalueet autioituvat 1980–1990 -lukujen vaihteessa, sillä Finlayson ja Tampella jättivät kosken rannat. Sama tapahtui muunkin Euroopan kaupunkikeskusten savupiipputeollisuudelle. Tuotanto siirtyi halpatuotannon maihin tai laitakaupungille tarkoituksenmukaisempiin tiloihin. Tampereen keskustan rakennuskannasta lähes kolmasosa oli tehtaita, joissa valot olivat sammuneet.

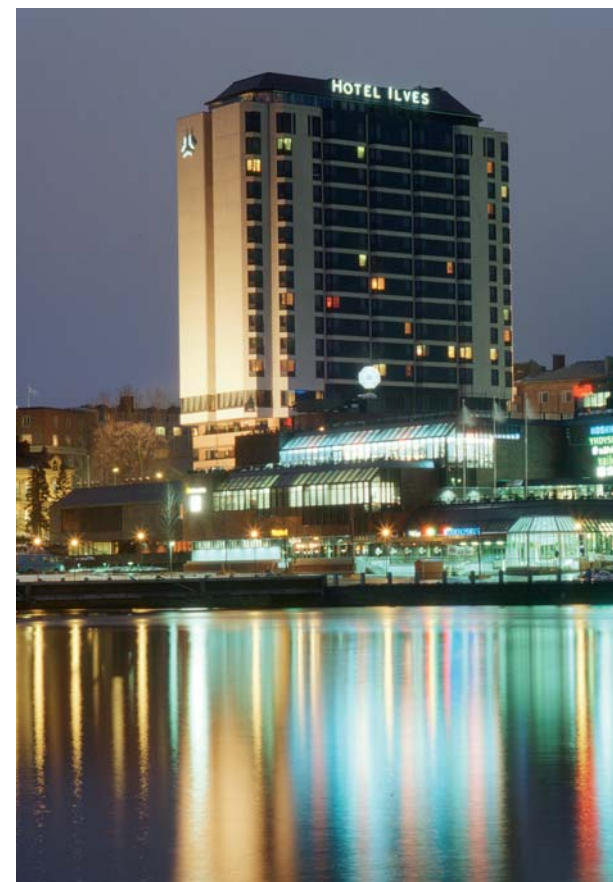
Tampereen deindustrialisaatio oli kuitenkin onnekas muutosprosessi. Jotain lähti, jokin muuttui, jotain uutta tuli tilalle. Perinteinen savupiippujen kaupunki muuttui palveluiden ja osaamisen keskuksiksi. Tampere selvisi myllerryksestä monia muita kaupunkeja paremmin. Se panosti uusiin lupaaviin tekniikan aloihin ja luotti korkeakoulujen tutkimusosaamiseen. Esimerkiksi kaupungin raskas konepajateollisuus oli tovin vaikeuksissa, mutta se pystyi mukautumaan uusiin haasteisiin: vankkaan osaamisen pohjaava teollisuus oli valmis suuntautumaan älykkäiden koneiden kehitystyöhön. Samalla useat yritykset nousivat alansa maailmanmarkkinajohtajien joukkoon.

Uusi teknologia ja korkeasti koulutettuun henkilöstöön perustuva tutkimus- ja kehitystoiminta nousivat avainasemaan. Teknologiakeskus Hermian perustaminen Hervantaan, Tampereen teknillisen korkeakoulun viereen, vuonna 1986 oli merkittävä uusi avaus. Sinne löysi tiensä myös Nokia Oyj:n tutkimus- ja tuotekehityksikkö. Nokia oli 1990-luvulla ja 2000-luvun ensivuosisikymmenellä merkittävä työllis-

täjä. Muutoksista huolimatta Metsä Board Tako tuottaa yhä pakkauspahvia kaupungin ydinkeskustassa, Tammerkosken rannalla.

Informaatio- ja lääketieteellinen teknologia, koneenrakennus ja automaatio sekä optoelektronikan ja lasialan osaaminen olivat uuden Tampereen tukijalvoja. Koulutus, matkailu, kongressit ja messut loivat uusia työpaikkoja. Keskustan historialliset tekstiiliteollisuusalueet muutettiin uusiksi luovan toiminnan tiloiksi kaupunkilaisten ja turistien käyttöön. Tammerkosken rannat muuntuivat elämysten ja vapaa-ajan, mutta myös uuden innovatiivisen yrittämisen maisemaksi. Tunnustuksen kansallisesta merkityksestään Tammerkoski sai 1994, kun se valittiin yhdeksi Suomen kansallismaisemista. Kuusvooninkinen suojeltiin samana vuonna rakennuslailla Suomen vanhimpana industrialismin ajan rakennuskokonaisuutena. Nykyisin Finlaysonin alueella työskentelee yhtä paljon ihmisiä kuin teollisen kauden huippuaikoina. Tampellan puolelle on muodostunut vetovoimainen asuinalue.

Kaupungin kasvu jatkuu: 200 000 asukkaan rajapyykki ohitettiin 2003 ja kymmenen vuotta myöhemmin tamperelaisia oli jo yli 220 000. Kasvukeskuksessa rakentaminen on jatkuvaa. Kaupunki tiivistyy ja laajenee yhtä aikaa. Rakentaminen keskustan reunamilla ja rannoilla on aktivoitunut: keskustan alle kaivettiin Hämpin parkki, Tampellan ja Ratinan alueen rantoja havitellaan asutokäyttöön ja junaradan päälle suunnitellaan kantta ja sille kokonaista kaupunginosaa. Lämpökululiikenne siirtyy osin maan alle tunneliin. Ehkä rollikatkin palaavat uudistuneina katuliikenteeseen.

Hotelli Ilves ja Koskikeskus vuonna 1989. Kari Nieminen, Vapriikin kuva-arkisto.

Tammerkosken ylittää nykyisin kymmenen siltaa. Kevyelle liikenteelle tarkoitettu Laukonsilta Ratinanniemeltä Laukontorille avattiin kesällä 2010. Mikko Vares.

LÄHTEET

Björklund, Nils 1993. Tekniikan Tampere: Tekniikka ja teollisuus Tampereen rakentajina. Tampere: Tampereen teknillinen seura.

Hoppu, Tuomas et al. (toim.) 2013. Tampere 1918. Kolmas, täydennetty painos. Tampereen museoiden julkaisuja 130. Tampere: Tampereen museot.

Keskinen, Jouni, **Peltola**, Jarmo & **Suodenjoki**, Sami 2005. Tamperelaiset. Tehdaskaupungin väestö, alue ja asuminen 1918–1940. Tampereen museoiden julkaisuja 79. Tampere: Tampereen museot

Lind, Mari, **Antila**, Kimmo & **Liuttunen**, Antti (toim.). 2011. Tammerkoski ja kosken kaupunki. Tampereen museoiden julkaisuja 115. Tampere: Tampereen museot.

Tampereen historia I–IV. 1979–1992. Tampere: Tampereen kaupunki.

Tampereen maisema

Maunu Häyrynen

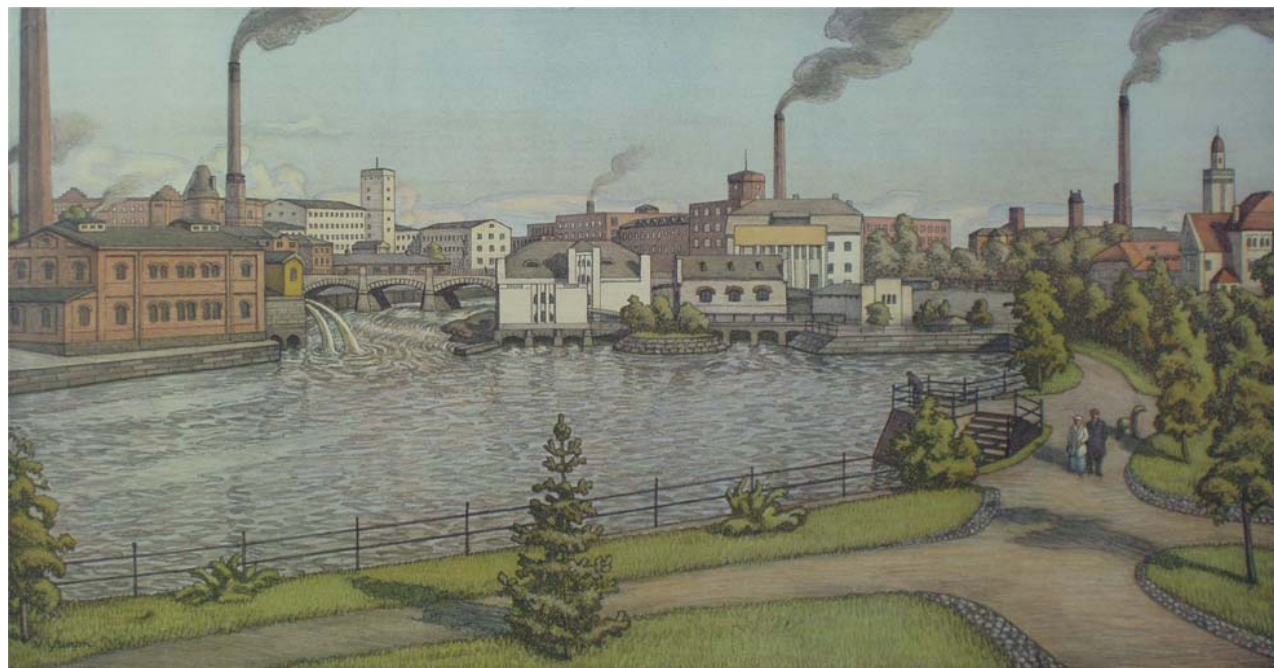
Tampereen maiseman peruslähtökohtina ovat harjuselänteen muodostama järvikannas ja sen katkaiseva Tammerkoski. Luoteis-kaakkoissuuntainen harjujakso yhdistää toisiinsa Salpausselät ja Hämeenkaan. Harjut ovat esihistoriallisesta ajasta asti toimineet tärkeinä maareitteinä etenkin siellä, missä vesireitit ovat olleet vaikeakulkuisia. Kokemäenjokea haittasivat vesiväylänä kosket, joten maayhteydet harjuja pitkin ovat olleet sitäkin tärkeämpiä. Tammerkoskelta on lähtenyt harjujakson suunnassa länteen Turuntie tai Laidetie, josta erkani Pispalan jälkeen luoteeseen Kyrönkaan tie Turuntien jatkuessa Huittisiin päin. Kaakkoon päin Kangasalle kulki Hämeen valtatie, joka jatkui Hämeenlinnaan. Tiet kohtasivat Tammerkoskella, jonka viimeistään 1500-luvun puolivälissä ylitti silta.

Kaikki kolme tietä ovat kuuluneet Suomen keskiaikaiseen tieverkkoon, joka yhdisti Tammerkosken valtakunnan linnoihin ja kaupunkiin Tukholmaa ja Viipuria myöten. Vielä niitäkin vanhempi on eteläinen, Lempäälän ja Akaan kautta Hämeenlinnaan kulkenut Hiidentie, joka saattaa olla esihistoriallista perua. Myös vesitse – tai talvella jäitse – Tammerkoskelta oli pääsy moneen suuntaan. Pohjoinen Näsijärven reitti haarautui Virroilla Ähtäriin ja Alavudelle, mistä oli pääsy Pohjanlahdelle, kun taas Pyhäjärveltä jatkui Vanajan reitti Hämeen sydämeen.

Tampereen seutu on kuulunut osana Etelä-Hämeen lehtokeskukseen ja Pyyneillä Pyhäjärven ran-

nassa kasvavat yhä maan pohjoisimmat kynäjalavat. Harjunvierusten ravinteikas maa ja suotuisa pienilmasto sekä järvien rantasavikot ovat tarjonneet jo varhain mahdollisuuksia viljelylle ja sen kautta pysyväälle asutukselle. Lisäetuina ovat olleet Tammerkos-

ken kalastus ja sittemmin myös talonpoikien myllyjä pyörittänyt vesivoima. Paikan monista hyvistä puolista huolimatta Tammerkoski lähiympäristöineen ei kuitenkaan ole kuulunut Pirkanmaan ensimmäisen ydin-asutuksen piiriin.

Valituksen kotimaata esittelevään kansakoulujen opetustaulusarjaan kuului itseoikeutetusti Tammerkosken maisema. Vihtori Ylisen koulutaluun 1920-luvulta on koottu yhteen piirteet, jotka on haluttu esittää kaupungille tunnusomaisina: tehtaat savuavine piippuineen, Tammerkoski ja etualan hoidettu Koskipuisto. Ranja Hautamäki.

Ilmakuvasa näkyvät Tammerkoskea lukuun ottamatta Tampereen vihreän kaupunkimaiseman pääpiirteet: tumma Pyykinharju osana kaupunkia halkovaa harjujaksoa, Näsijärven ja Pyhäjärven laajat vesialtaat, niiden rantoja reunustava vehreä kasvillisuus ja ne järvikannaksen poikki yhdistävä Hämeenpuiston viherkaistale. Etualalla näkyy Hatanpään sairaala-alue ja kartanopuisto. Aero-Kuva Oy.

Asutusmaisema kehittyy

Keskiajalla muodostunut Tammerkosken kylä säilyi pitkään kiinteän asutusvyöhykkeen reunamalla ja alueen pääelinkeinona pysyi 1700-luvulle asti kaskitalous. Maayhteyksien varrella sijainnista oli keskiajalla suoranaista häitää, koska tiesuuntiin kohdistuivat raskaimpina kyyti- ja sotilaiden huoltorasitukset. Sen sijaan varsinkin pohjoiset vesistöreitit laajensivat elämisen edellytyksiä, kun tammerkonseläiset valtasivat niitä myöten nautintaansa erämaita latvavesiltä ja kävivät kantamassa Lapin veroa muiden pirkkalaisten mukana. Suuri merkitys oli etenkin vilkkaalla turkis-kaupalla Turun kautta Keski-Eurooppaan.

Hyvät yhteydet ja tulonlähteet ovat aina kiinnostaneet valtaapitäviä. Kreivi Per Brahe näki tarkkasilmäisenä Tammerkosken mahdollisuudet ja perusti sinne markkinat 1638. Kauppaa hallitsi edelleen ulkomaankauppa- eli tapulioikeutensa säilyttänyt Turku, vaikka Poriinkin oli maantieyhteys. Samoihin aikoihin Tammerkosken kartano ilmaantui kosken länsirannalle ja pian sen jälkeen perustettiin Pyhäjärven perukkaan Hatanpään kartano. Kartanot muuttivat nopeasti seudun maisemaa ja etenkin Tammerkosken kartano vaikutti Tampereen kaupunkirakenteen kehitykseen, koska kaupunki perustettiin aikanaan sen paikalle.

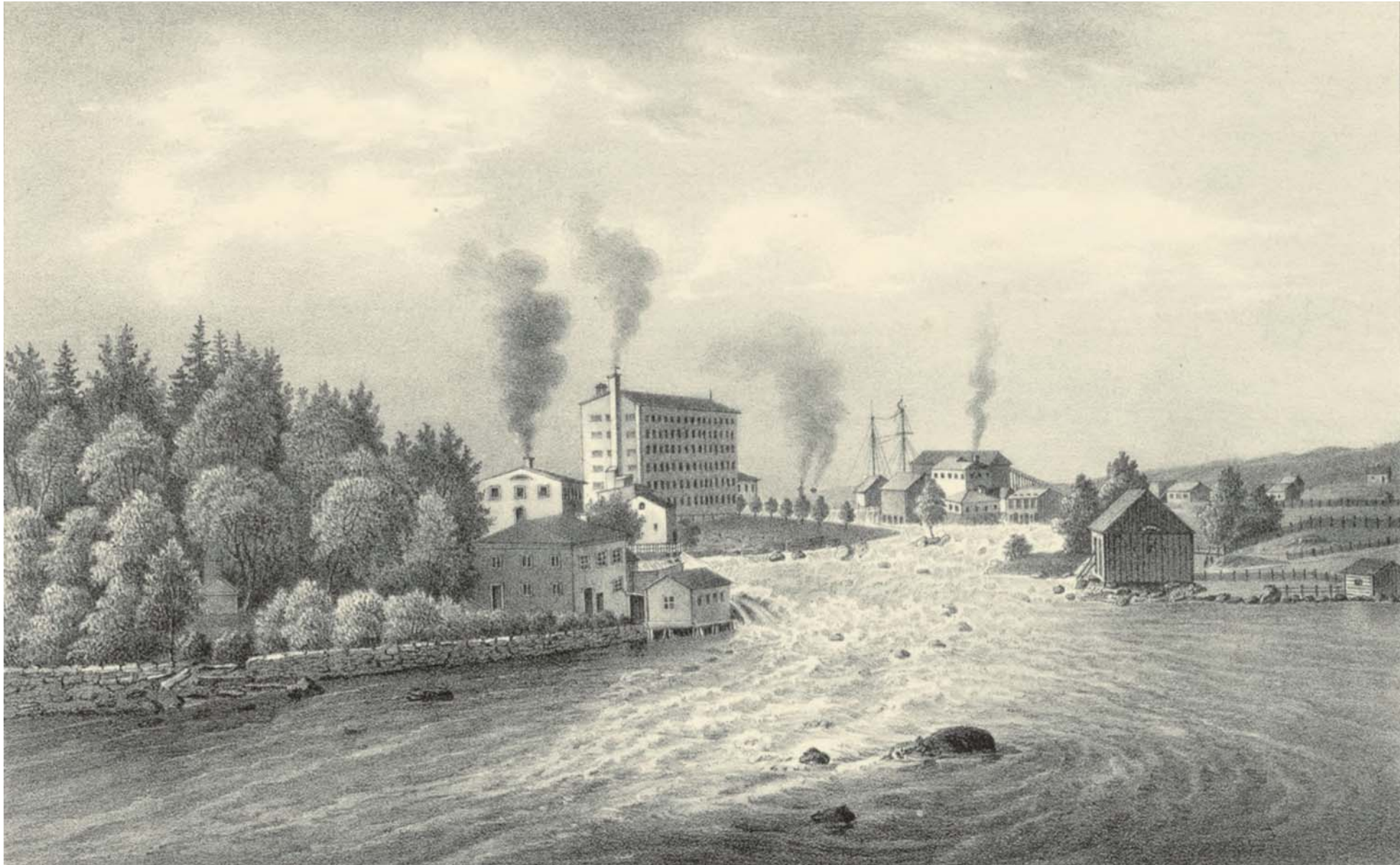
Vielä 1700-luvulla Tampereen seutu oli syrjäistä ja suhteellisen harvaan asuttua, kuten käytännössä suurin osa Sisä-Suomea. Tiestö parani vähitellen, mutta maayhteydet toivat Tammerkoskelle myös sotien tuhot. Yhtäältä Venäjän kasvava paine ja toisaalta uudenlainen talousajattelu saivat Ruotsin kiinnostumaan

Suomen sisämaan kehittämistä. Tammerkoski nousi keskiöön hyvien yhteyksiensä ja läheisen pellavanviljelyalueensa ansiosta. Asiaan vaikutti myös suomalaisten, ei vähiten Tammerkosken ja Hatanpään kartanonherra ja maaherra Hans Henrik Boijen harjoittama

tarmokas lobbaus. Pitkien selvittelyjen jälkeen Kustaa III perusti kaupungin 1779 Boijen maille käypää korvausta vastaan ilman kaupunkioikeuksia mutta myös ilman muille kaupungeille pakollisia elinkeinorajoituksia, millä haluttiin edistää käsiteollisuutta.

Tammerkosken kartano ja Hatanpään kartano hallitsivat maisemaa vuonna 1758 laaditussa Isaac Lithovin kartassa. Tampereen kaupunginarkisto.

1800-luvun puolivälissä maisemaa hallitsi jo Finlaysonin "kuusvooninkinen" puuvillatehdas, joka merkitsi siirtymistä kokonaan uuteen rakentamisen mittakaavaan. Lennart Forsténin litografia vuodelta 1837, Topelius 1845. Vapriikin kuva-arkisto.

Maaseutu muuttuu kaupungiksi

Ensimmäinen Tampere on sijainnut kosken läntisellä rantakaistaleella, jossa nyt ovat Keskustori, Vanha kirkko, teatteri ja vanha kirjastotalo. Vuoden 1781 mittaukseen perustuvassa sotilastiedustelukartassa pienenä näkyvää kaupunkialuetta ympäröivät lännessä kartanon vanhat pellot ja Pyynikin metsät, jotka kummatkin olivat puolittaisessa luontaistaloudessa eläneille ensimmäisille asukkaille tärkeitä. Pelloille palstoitettiin plantaaseja kotitarveviljelyyn ja polttopuita sai hakea Pyynikiltä vapaasti vuoteen 1830 asti, jolloin harjumetsä rauhoitettiin.

Kovin suuria muutoksia maisemassa ei 1800-luvun alkuun mennessä tapahtunut. Kaupunkialue muistutti väljästi rakennettua maalaiskylää, jonka maamerkiksi rakennettiin vuonna 1824 Charles Bassin suunnittelema Vanha kirkko. Teollinen toiminta oli kuitenkin ottanut jo ensiaskeleensa ja sai pian jatkoa keisari Aleksanteri I:n vahvistaessa Tampereen vapaa-kaupunkioikeudet ja James Finlaysonin käynnistettyä yrityksensä. 1800-luvun puolivälissä maisemaa hallitsi jo Finlaysonin ”kuusvoininkinen” puuvillatehdas.

Keskustan nykyinen kaupunkirakenne ja korttelijako ovat saaneet perushahmonsaa C. L. Engelin 1830 vahvistetussa empireasemakaavassa, jonka yhteydessä kaupunkialue laajeni ja jaettiin osiin istutetuilla akseleilla, tavoitteina ajan tapaan sekä palontorjunta että kaupunkikuvan kohentaminen. Tampereen keskustaa runnelleen kaupunkipalon jälkeen Esplanadia eli nykyistä Hämeenpuistoa vielä levennettiin C. A. Edelfeltin 1868 laatimassa asemakaavassa, minkä lisäksi Hämeenkatu muutettiin puistokaduksi. Edelfeltin

*Kosken takana näkyvä kaupunkialue muistuttaa tuuheine puustoineen vielä väljästi rakennettua maalaiskylää. Carl von Kugelge-
nin litografia vuodelta 1818, Vapriikin kuva-arkisto.*

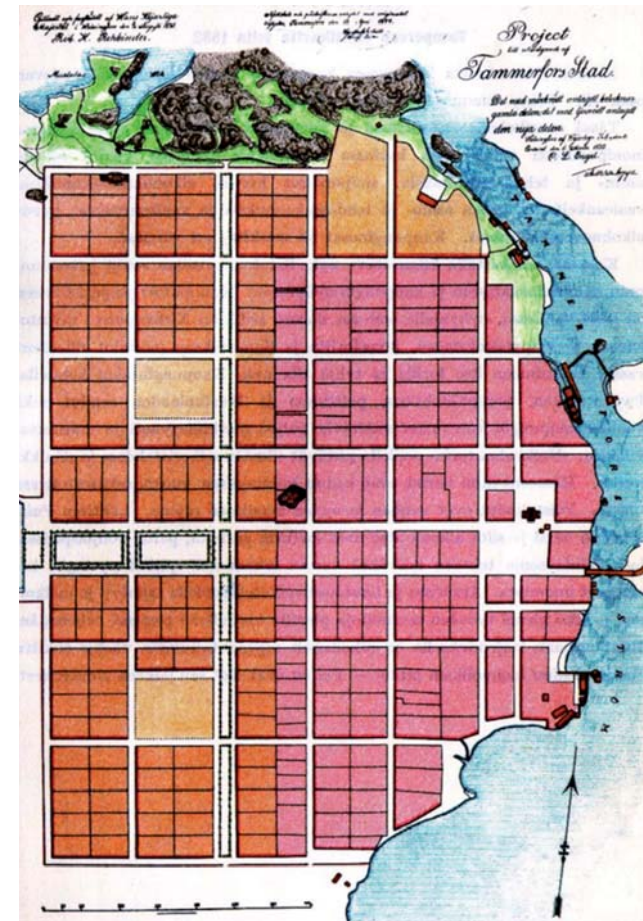
asemakaavan perua ovat myös puistot esplanadiakselin kummassakin päässä – sittemmin Näsin- ja Eteläpuisto – sekä nykyisen Aleksanterin kirkon ympärillä. Hän käytti puistoja ja puistokatuja paitsi palokujina myös tietoisien kaupunkikuivallisen sommittelun keinoina Pariisin ja Tukholman silloin tuoreiden esimerkkien tapaan.

1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alkuvuosien pitkä noususuhdanne jätti jälkensä Tampereen kaupunkikuvaan. Uusia punatiilisiä tehdasrakennuksia nousi kosken ja järvien rannoille samalla kun keskustakortteleihin rakennettiin ensin uusrenessanssi- ja

sitten jugendtalaja. Finlayson otti 1882 ensimmäisenä Suomessa sähkövalon käyttöön kutomossaan. Tampereen kaupunkialue hypähti kosken yli ja kaupunki sai raideyhteydet Helsinkiin, Turkuun ja Pietariin sekä pian myös Vaasaan, Ouluun ja Poriin. Samalla rautatieaseman taakse jäänyttä Kyttälän työläisesikaupunkia ryhdyttiin kaavoittamaan ja asema liitettiin kaupunkirakenteeseen jatkamalla Hämeenkadun akselia kosken itäpuolelle. Säännötön esikaupunkirakentaminen väistyi Pispalanharjun rinteille, mihin Lauri Viidan kuvaama ”Luojan palikkaleikki” tuotti 1930-lukuun mennessä ainutlaatuisen kaupunkimaisen harjuasutuksen.

Yhä vehmaan maiseman keskipisteeksi on tullut Charles Bassin suunnittelema empiretyylinen Vanha kirkko vuodelta 1824. Tampere 1837, P. A. Kruskopfin litografia. Kansalliskirjasto.

C. L. Engelin asemakaavassa puistokaduilla oli ajalle ominaiseen tapaan tärkeä merkitys sekä palokujina että kaupunkikuvan jäsentäjinä. Vuoden 1830 kartta, Tampereen kaupunginarkisto.

Puistomaiseman synty

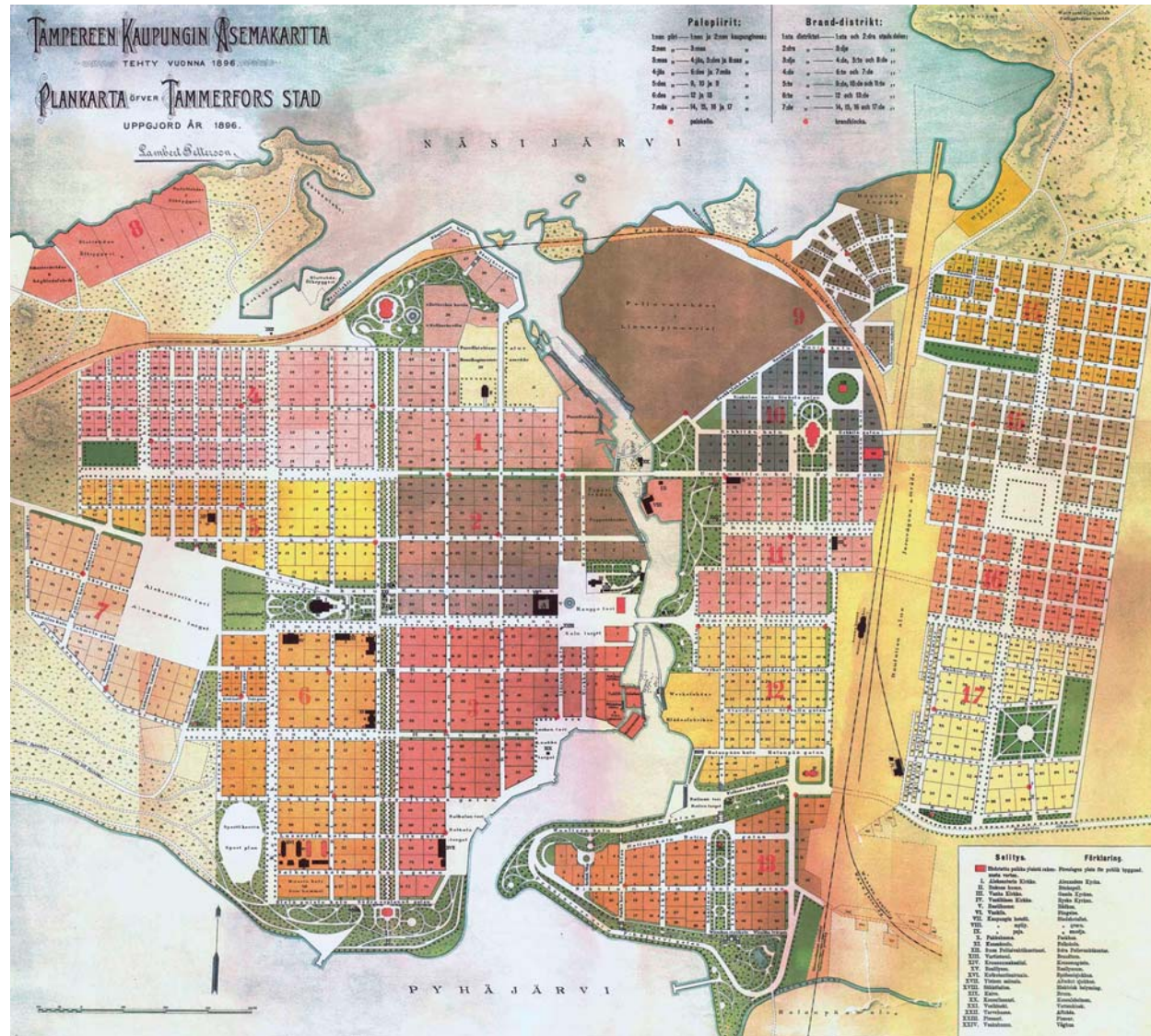
Tampereen puistojen alkuvaiheet olivat vaatimattomat. Vielä 1800-luvun alkupuolella kaupunki-istutukset ymmärrettiin joko vähäväkisten leivänjatkeeksi tai säätyläisten aseman merkiksi. Yksityisenä hyväntekeväisyytenä perustettiin yleinen kävelypaikka Vanhan kirkon ympärille vuonna 1835. Vuonna 1861 Tampere perusti erityisen luottamuselimen, ”kaunistusjohtokunnan”, huolehtimaan kaupungin istutuksista. Vuonna 1874 päädyttiin palkkaamaan aikakauden edustavimpiin kuuluneessa Aurora Karamzinin Träskändan puutarhassa ja Pietarin kasvitieteellisessä puutarhassa oppinsa saanut Karl Johan Gauffin ensimmäiseksi kaupunginpuutarhuriksi. Tämän ensimmäisenä urakkana oli Esplanadin istutustöiden aloitus 1870-luvun loppupuolella, minkä lisäksi hän suunnitteli Edelfeltin asemakaavaan pohjautuneen Pyynikin kirkkopuiston.

Vuonna 1897 Gauffinia seurasi tehtävässä Mustialassa puutarhuriksi opiskellut Onni Karsten, jonka johdolla laajennettiin Esplanadin istutukset vuosikymmenten projektina nykyiseen mittaansa. Hänen pitkinä toimikautenaan suunniteltiin ja istutettiin Tampereen keskustaan mm. Mustalahdenpuisto eli nykyinen Näsinpuisto, Tuomiokirkonpuisto, Koskipuisto ja osin vanhempaa perua oleva Kirjastonpuisto sekä pantiin alulle seuraajan Viljo Tarkon kaupunginpuutarhuriaudella valmistuneet Eteläpuisto ja Sorsapuisto. Tarko suunnitteli myös Koskipuiston levennyksen itäranan täytölle.

Näsinpuiston näköalatasanteesta tuli Näsijärven maiseman keskeinen ihailupaikka. Kuru-laivan monta uhria vaatinut haaksirikko vuonna 1929 toi surullisen lisäsävyn kauniiseen järvinäkymään. Onni Terävä, Vapriikin kuva-arkisto.

Karstenin puistosuunnittelu noudatteli väljästi 1800-luvun saksalaisvaikutteisen maisematyylin ihanteita, joiden mukaan varsinkin kaupunkipuistoissa tuli pyrkiä vaihteluun kaartelevalla käytäväverkolla, näkymillä ja runsailla istutuksilla. Helsingin ja Turun aikaisemmat puistot toimivat vertailukohtina. Karstenin aikaan liittyi myös huolellinen rakentaminen, mikä näkyy yhä kaarevissa käytäväprofiileissa reuna-kivineen. Tarkon tyylinä oli 1920- ja 1930-lukujen suomalaisissa kaupunkipuistoissa yleistynyt muotopuutarha, joka muuntui 1930-luvulla pelkistyneeksi modernismiksi. Kaupunkipuistoihin ovat jälkikäteen liittyneet myös Hatanpään kartanon puutarha, jonka vanhimmat elementit ovat 1700-luvulta mutta suunniteltu hahmo pääosin Gauffinin käsialaa, ja 1840-luvulla yksityispuutarhana perustettu Wilhelm von Nottbeckin puisto, jonka maisematyylinen asu on niin ikään osin säilynyt.

Vuoden 1896 kartassa näkyy Tampereen varhaisen puistolitiikan kädenjälki. Engelin luomat puistoakselit sitoivat hienosti yhteen kosken ja järvien rantapuistovyöhykkeet. Yhteiskunnallisesti vielä voimakkaasti jakautunut kaupunki rakentui niiden luomaan kehikseen, joka on suurelta osin säilynyt tähän päivään. Pienen mutta kehittyvän teollisuuskaupungin kaukonäköiset päätökset loivat yli vuosisata sitten Tampereen viheralueverkoston historiallisen ytimen. Tampereen kaupunginarkisto.

Hämeenpuisto jakaa vielä pääosin matalaa puutaloasutusta päätteenään Näsinpuisto. Etualalla näkyy puistoakselin Pyhäjärven rantaan yhdistänyt Eteläpuiston muotopuutarhasommitelma loistonsa päivinä. Karhumäki 1933, Vapriikin kuva-arkisto.

Tampere suomalaisessa maisemakuvastossa

Tammerkoski sekä sen ympärille 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella rakentunut teollisuuden ja julkisten monumenttirakennusten maisema ovat usein toistuva Tampereen vakiokuvaus suomalaiskansallisessa maisemakuvastossa. Tämä 1800-luvun puolivälissä alkunsa saanut kuvaperinne on vakiintunut 1900-luvun vaihteen Suomea esittelevissä valokuvateoksissa, lukuisissa Tampere-aiheisissa postikorteissa ja sittemmin Valistuksen koulujen opetustauluissa. Sen keskeisiksi elementeiksi ja katselupaikoiksi ovat tul-

leet Constructor Oy:n 1929 rakentama Hämeensilta Wäinö Aaltosen pirkkalaisveistoksineen ja Koskipuiston ranta 1930-luvulta saakka tuttuine kannaistutuksineen. Taustamaisemassa näkyy vanhempien rakennusten rinnalla pitkäaikaisen kaupunginarkkitehdin Bertel Strömmerin funktionalistinen kädenjälki.

Tammerkoski on säilyttänyt paikkansa yleisessä tietoisuudessa huolimatta teollisen toiminnan hiipumisesta, vanhojen tehdasrakennusten purkamisista ja laajamittaisesta uudisrakentamisesta. Suomen

kansallisen identiteetin rakentamisessa kuvien avulla Tampereen tehdasjulkisivulla on ollut selkeä rooli todisteena kansakunnan teknologisesta ja kaupallisesta kyvykkyydestä, minkä osoittaminen oli näytön paikka agraarivoittoiselle nuorelle kansallisvaltiolle sen alkutaipaleella. Vuosikymmenten kuluessa Tammerkosken kuvauksista on rakentunut suomalaisen teollisuuden pitkistä juurista kertova jatkumo.

Koskea vartioivat harjut eivät ole yhtä itsestään selvä Tampereen eduskuva kuin Tammerkoski. Silti

Koskipuisto oli jo ennen rantapenkereen levennystä tyyliläs kävely- ja näyttäytymispaikka uusklassistisine puistosohvineen. Kuva vuodelta 1938, Vapriikin kuva-arkisto.

Kunnostuksen jälkeen Koskipuiston maisemaa leimaavat yhä kannaistutukset ja rannan kävelypaikka. Uudet kaarivalaisimet on sovitettu arvokkaaseen puistomiljööseen, josta löytyvät myös koskesta nostetut kivet ja vanhan mallin mukaan tehdyt puistosohvat. Ranja Hautamäki 2008.

Pyynikki on myös saanut sijansa kansallisesta maisemakuvastosta jo 1800-luvun puolivälissä. Alkuun sitä kuvitti Nimikalliona nyttemmin tunnetun ”Thermopylain” ylevä louhikkomaisema. Harjun näköaloihin alettiin tuolloin myös kiinnittää huomiota avaamalla metsään näkymälinjoja ja sen laelle rakennettiin paviljonkeja, joita seurasi kansallisromanttisen järvimaisemakultin innoittama puinen näkötorni 1888 ja sen tuhouduttua graniittinen 1929.

Vuosisadan loppupuolella Pyynikin luonne alkoi muuttua kaupunkilaisten juhlapaikaksi mm. VPK:n juhentakentän myötä ja 1896 I. K. Inha totesi Pyynikin olevan tamperelaisten lempipaikan, johon muualta saapuvat ensimmäisenä viedään. Samaan aikaan Pyhäjärven rantaan ilmestyi teollisuutta ja 1900-luvun alussa Pyynikinrinteeseen alettiin rakentaa edustavaa kaupunginosaa Lars Sonckin asemakaavan pohjalta. Toisella puolen koskea harjuselänne sai toisenlaisen luonteen, kun Kalevankankaan hautausmaa vihittiin 1880. Hautausmaata on laajennettu useaan otteeseen eri tyylien ja hautaustapojen mukaan.

Mäenlaskijaseurue poseeraa Pyynikillä, taustanaan sittemmin sisällissodassa tuhoutunut puinen ”sveitsiläistyylinen” näkötorni. Kuva vuodelta 1912-1913, Vapriikin kuva-arkisto.

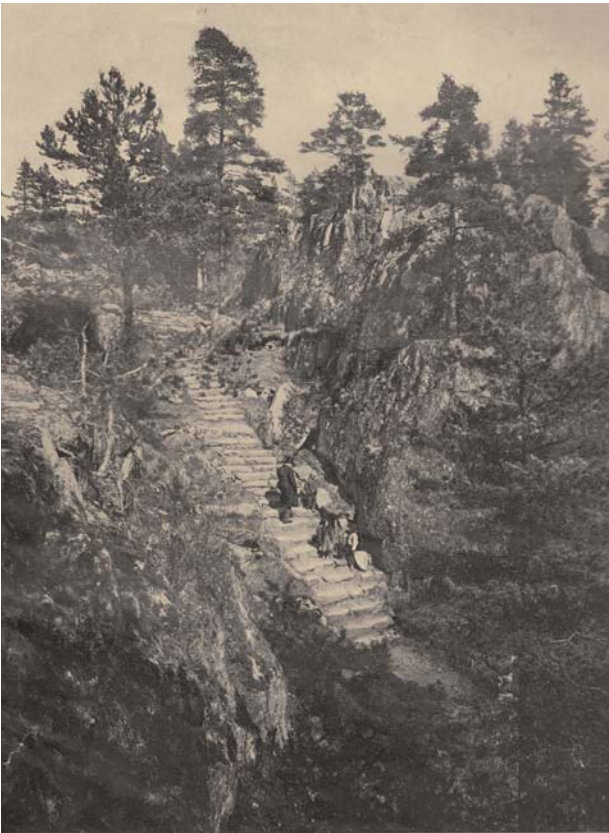

Rajojen ja kohtaamisten Tampere

Tampereen maisema on monessa suhteessa rajapinta. Vanajan reitin lehtomaisemat vaihtuvat sen kohdalla Näsijärven rantojen taigaan. Kiinteä asutus ja tiestö ovat aikanaan kohdanneet siellä vesistöjen varsilla avautuneen erämaa-Suomen. Tampere toimi pitkään kaupungistuvan ja teollistuvan Etelä-Suomen porttina sisä-

maassa ja sen pohjoispuolitse kulki vuoden 1918 suuri yhteiskunnallinen vedenjakaja. Rajapintoja on ollut myös kaupungin sisällä – luonnon ja rakennetun ympäristön, tuotannon ja asumisen, herrasväen ja työväen. Tampere oli pitkään teollisuuspaikkakuntien tavoin jakautunut yhteisö, jossa eri yhteiskuntaryhmät pysyivät

omissa kaikkien tunnistamissa miljöössään. Julkiset tilat, juhlapaikat, kaupunkipuistot ja luonnonympäristöt ovat olleet demokraattista kohtaamisten maisemaa, joiden kehykset ja symboliikka on ehkä luotu ylhäältä käsin mutta jotka kaupunkilaiset taustaan katsomatta ovat ottaneet omikseen. Sellaisina ne toimivat edelleen.

Vielä 1800-luvulla Pyynikki tunnettiin kreikkalaisen esikuvan mukaan nimetyin Termopylen (Thermopylain) solan romanttisesti kalliomaisemasta. I.K. Inha, Suomi kuvissa 1896.

Tämän päivän Hämeenpuisto täysikasvuisine puineen, kuva suunnilleen Hallituskadun risteyksestä etelään, oikealla Työväenteatteri ja taustalla Klingendahlin piippu. Jere Nieminen.

Tampereen kehitys on ollut ja on nykyin nopeaa ja järvikannaksen rajaaman keskustan rajat ovat ahtaat. Viime vuosikymmeninä luonteenomainen teollisuusmaisema on saanut tehdä näkyvästi tietä anonyymille uudisrakentamiselle ja uusi jakolinja on syntynyt vanhan ja uuden maiseman välille. Paine ottaa raken-

tamiselle ja liikenteelle lisämaata puistoista ja muista kulttuuriympäristöistä on edelleen suuri. Säilyneen rakennusperinnön asema on kuitenkin aikaisempaa varmemmalla pohjalla ja yhteisö tietoisempi sen arvosta. Kaupunki on myös herännyt kunnostamaan vanhoja puistojaan ja keräämään tietoa niistä. Tam-

pere on koko valtakunnan mitassa merkittävä puistokaupunki ja on tärkeää, että arvokkaiden rakennusten rinnalla myös sen arvokkaat puistoalueet saadaan säilymään tulevaisuuteen. Puistot ja Tammerkoski ovat tamperealaisia luontoon, historiaan ja toisiinsa sitova ketju, jota ei pidä päästää katkeamaan.

Hämeenpuiston lehmusrivejä istutetaan kaupunginpuutarhuri K. J. Gauffinin ohjauksessa. Oikealla näkyy Hämeenkadun risteävä puistoakseli. Kaupungin mittakaava on kodikkaan väljä ja matala. Svante Lagergrén 1879, Vapriikin kuva-arkisto.

Koskipuisto sulautuu kosken poikki yhdeksi maisematilaksi vastarannan Kirjastonpuiston kanssa. Puistot täyttyvät kesäiltana kävijöistä, niiden käyttö on muuttunut luontevan vapaamuotoiseksi. Kohtauspaikkoina ja mielen maisemina ne yhdistävät tamperelaisia yli sukupolvien. Ranja Hautamäki.

LÄHTEET

Alhonen, Pentti 1988. Tampereen luonnonympäristön kehitysvaiheet. Teoksessa Alhonen, Pentti ja muut. Tampereen historia I. Tampere.

Hämeenpuiston puistohistoriallinen selvitys. Maisemasuunnittelu Hemgård, Tampereen kaupunki, 2014.

Häyrynen, Maunu 1989. Kaupunkipuisto 1800-luvulla. Teoksessa Ars Suomen taide 4. Otava, Helsinki.

Häyrynen, Maunu 1994. Maisemapuistosta reformipuistoon. Helsingin kaupunkipuistot ja puistopolitiikka 1880-luvulta 1930-luvulle. Helsinki.

Häyrynen, Maunu 2004. Gauffin, Karl Johan (1846 – 1906). Teoksessa Kansallisbiografia. SKS, Helsinki.

Kornmann, J. K. 1915. Tampereen kaupungin puistot. Puutarha 9 & 12/1915.

Koskimaiseman puistot. Julia **Donner**. Toim. Ranja **Hautamäki**. Tampereen kaupunki, vihersuunnittelu, 2005.

Rasila, Viljo 1984. Tampereen historia II. Tampere.

Rasila, Viljo 1988. Kartanokausi. Teoksessa Alhonen, Pentti ja muut. Tampereen historia I. Tampere.

Salo, Unto 1988. Tampereen esihistoria. Teoksessa Alhonen, Pentti ja muut. Tampereen historia I. Tampere.

Simonen, Seppo 1961. Suomen puutarhatalouden historia. Helsinki.

Sinisalo, Uuno 1946. Tampereen puutarhaseura 1896 – 1946. Tampere.

Sointu, Hannu 1996. Tampereen puutarhaseura 1896 – 1996. Tampere.

Suvanto, Seppo 1988. Talonpoikainen Tampere keskiajalta 1600-luvun puoliväliin. Teoksessa Alhonen, Pentti ja muut. Tampereen historia I. Tampere.

Voionmaa, Väinö 1929. Tampereen kaupungin historia I. Tampere.

Tammerkoski ja Hämeenkatu Tampereen arkkitehtonisen identiteetin ankkureina

Olli-Paavo Koponen

Tampereen arkkitehtonisen luonteen on aina määritellyt kahden keskeisen kulkureitin, Näsijärvestä alkavan Kokemäenjoen vesistön ja tämän lävistävän itä-länsisuuntaisen harjuvyöhykkeen risteyskohdan muodostama kokonaisuus. Tammerkosken rannat tarjoavat koskivoimaa teollisuuden tarpeisiin. Teollisuuden laajeneminen valtasikin kosken rannat runsaan sadan vuoden aikana 1800-luvun alusta 1960-luvulle jatkuneena prosessina. Toiseksi keskeiseksi kaupungin funktioksi muodostui alusta alkaen kauppa. Tärkein liikekatu oli aluksi nykyinen Kauppakatu, mutta 1800-luvun lopulla levennetyistä ja kosken itäpuolelle jatketusta Hämeenkadusta kehittyi 1900-luvun kuluessa kaupungin kaupallinen sydän. Hämeenkatu kiinnittää paikalleen vanhan ja merkittävän itä-länsi-suuntaisen maaliikenneyhteyden. Tampereen arkkitehtoninen keskus on sijoittunut alusta alkaen Tammerkosken ja Hämeenkadun akseleiden leikkauskohtaan, Hämeensillan ja Keskustorin kohdalle. Kaupunkielämän keskeiset tilat – tori, raatihuone, kirkko, teatteri, kirjasto ja rantapuisto – antavat yhä leimansa tälle alueelle.

Teollisuus ja kauppa ovat antaneet Tampereen kaupunkikuvalle identiteetin 1800-luvun alkupuolelta alkaen. Kaupungin keskustaa rakennettiin 1960-luvun alkuun asti näiden kahden toiminnan ehdoilla muiden toimintojen lähinnä säästämällä. Keskustan rakennettu maisema saa yhä luonteensa teollisuuden ja kaupan tarpeisiin aikoinaan valmistuneista rakennuksista.

Tammerkosken rantojen teollisuuden erityisiin tarpeisiin rakennut punatiilinen rakennuskanta ja säännönmukaista ruutu-kaavaa noudattava kaupunkirakenne on synnyttänyt Tampereen rikkaan rakennetun maiseman kahden vuosisadan aikana. Lentokuva Vallas Oy, 2000.

Nämä ympäristöt kertovat hienolla ja helposti luettavalla tavalla Tampereen muutoksesta pienestä teollisuuskaupungista jälkiteollisen ajan kulttuurikaupungiksi. Asuinrakentaminen ja muut kaupungin toiminnot asettuivat ja laajentuivat vuosikymmenien mittaan keskustan ytimestä ulospäin muodostaen selkeitä arkkitehtonisia kokonaisuuksia. Näillä alueilla on erilaistuneet toiminnalliset, visuaaliset ja rakennetut luonteensa. Tällaisia aluekokonaisuuksia ovat mm. rautatieaseman, Tuomiokirkon, Tammelan torin, Hämeenpuiston ja Kalevan ympäristöt.

Punatiilitehtaat rakentuivat organisesti kosken rannoille

Tampereen ytimen vanhimpien rakennettujen alueiden arkkitehtuurin hahmottaminen edellyttää näiden toisiaan leikkaavien ja toisiaan täydentävien akselien erityisyyden ymmärtämisen. Tammerkosken teollisuusrakennukset ovat syntyneet aivan toisenlaisen lainalaisuuksien seurauksena kuin niitä ympäröivä asemakaavoitettu kaupunki. Vanhoissa asemakaavakartoissa teollisuusalueet onkin rajattu pois. Tehtaat sijoitettiin optimaalisesti joen ja voimalaitosten suhteen. Koneet ja toiminta määrittivät niiden mitat. Materiaalivirtojen hallinta ohjasi tehdasalueiden katuverkon sijoittumista. Rakennuksia muutettiin ja laajennettiin aina kulloistenkin tuotannollisten tarpeiden mukaan. Rakennusten edustavuudella ja kauneudella oli vain sekundäärinen merkitys.

Tammerkosken ympäristössä teollisuus on kuitenkin noudattanut korkeata arkkitehtonista laatutasoa rakennuksissaan. Kansainvälisten esikuvien mukaan pääosa tuotantorakennuksista on toteutettu kestäväksi, paloturvalliseksi, hienostelemattomaksi ja tar-

Hämeenkatu yhdistää monet keskeiset kaupunkitoiminnot ja vuotuiset tapahtumat saman akselin yhteyteen. Kuvassa itsenäisyyspäivän juhlintaa Keskustorilla. Studio Jorma Rajamäki.

koituksenmukaiseksi mielletystä punatiilestä. Niiden suunnitteluun kiinnitettiin merkittäviä arkkitehteja, kuten G.T.P. Chiewitz, Birger Federley, Jarl Eklund sekä Heikki ja Kaija Siren. Rakennukset eivät ole yksittäisinä erityisen kiinnostavia arkkitehtonisesti, mutta muodostavat yhdessä maassamme ainutlaatuisen hienon kaupunkirakennustaiteellisen kokonaisuuden.

Punatiilinen teollisuusmaisema syntyi organisesti, vailla ohjaavaa kokonaissuunnittelua samaan tapaan kuin keskiaikaiset kaupunkimme. Ennen vakiintunutta asemakaavoitusta syntyneet Vanhan Porvoon vaihtelevat kaupunkinäköymät ja rakennusten epäsovinnai-

set ratkaisut muodostavat samantapaisia pittoreskeja kaupunkitiloja kuin Tammerkosken vanhat teollisuusalueet. Molemmissa tapauksissa tiukat arkkitehtoniset säännöt ovat korvautuneet joustavuudella ja käytännöllisyyden luonteella huomioimisella. Puolitoinen vuosisataa kestänyt rakennusvaihe on jättänyt nähtäville rakennettuja kerrostumia koko prosessin keston ajalta. Kansallismaisemaksi määritelty Tammerkosken teollinen ympäristö on säilyttänyt arkkitehtonisen luonteensa Tampereen fyysistä ympäristöä määrittävänä kokonaisuutena vielä yli 50 vuotta teollisuusrakentamisen päättymisen jälkeen.

Tampellan ja Finlaysonin rakennuskokonaisuudet luovat voimakkaan ajallisesti kerrostuneen kokemuksen yhdessä vuodenvaihteen kanssa. Veli-Matti Virtanen.

Hämeenkadusta kasvoi ruutukaavakaupungin keskusakseli

Hämeenkatu on rakentunut runsaassa sadassa vuodessa yhdeksi maamme urbaaneimmista kaupunkitiloista. Rakennuskannan suunnittelua on ohjattu asemakaavoilla ja rakennusjärjestyksillä toisin kuin kosken teollisuusrakentamista. Hämeenkadun kaupallisen akselin arkkitehtonisesti kerroksisen kokonaisuuden muutosta on ohjannut toisenlainen logiikka. Rakennuskanta on uusiutunut joiltakin osin jatkuvasti. Matala puukaupunki korvautui korkeammilla kivirakennuksilla 1900-luvun alussa. Katua jatkettiin Tammerkosken itärannalle 1870-luvulla ja se rakentui koko matkaltaan nykyiseen mittakaavaansa 1900-luvun alussa. Hämeenkadun rakennusten suunnittelu on ollut aina arkkitehtonisesti kunnianhimoista. Nykyisin Hämeenkatua leimaavat sitä helminauhamaisesti reunustavat vaaleaksi rapattujen liike- ja asuinrakennusten rivistöt. Vaikka joukossa on suuri joukko arkkitehtonisesti merkittäviä rakennuksia, joita ovat suunnitelleet Tampereen paikalliset ja valtakunnan johtavat arkkitehdit, on Hämeenkadun arkkitehtoninen merkitys ja arvo ennen kaikkea sen monikerroksisessa kokonaisuudessa.

Hämeenkadun rakennukset ovat aikojen kuluessa uudistuneet, mutta kadun merkitys liike- ja kauppakatuna on säilynyt muuttumattomana. Uusia rakennuksia ei Hämeenkadulle enää rakenneta, mutta nyt olemassa olevat rakennukset elävät ja muuttuvat vähitellen niihin kohdistuvien uusien kaupallisten ja toiminnallisten odotusten ohjaamina. Toisesta kerroksesta ylöspäin rakennukset ovat säilyneet lähes entisellään viimeiset vuosikymmenet katutason liike- ja myymälätilojen muutoksen frekvenssin ollessa hyvinkin kiihkeää. Hämeenkadun arkkitehtuuri on mielenkiintoinen yhdistelmä pysyvyyttä ja uudistumista.

Hämeenkadun rakennuskanta on rakennettu ainakin pariin kertaan. Kuvassa näkyy 1900-luvun alun suuri murrosvaihe, jolloin matala puukaupunki oli korvautumassa nykyisellä kivitalojen mittakaavalla. E. A. Bergius, Vapriikin kuva-arkisto.

Teollisuuden rakennemuutos synnytti tarpeen rakennuskulttuurin vaalimiselle

Takoa lukuun ottamatta teollisuus on vetäytynyt Tammerkosken rannoilta. Teollisuusympäristön rakennetut puitteet ovat kuitenkin säilyneet varsin hyvin ennallaan. Osittain tämä on onnekkaiden sattumien tulosta. Rahapula ja sodat estivät Frenckellin korvaamisen uudisrakennuksilla. Verkatehdas purettiin.

Se jätti avoimen haavan teollisuusmaisemaan, mutta synnytti ensi kertaa Suomeen laajan kansalaisliikkeen teollisen maiseman suojelun puolesta. Tamperelaiset osoittivat vastaansanomattoman selkeästi rakennetun punatiilimaiseman merkityksen omalle identiteetilleen. Finlaysonin ja Tampellan alueiden laajat muutos-

työt teollisuuden hiljentyessä 1980-luvun lopulta alkaen suunniteltiin jo paljon huolellisemmin ottamaan huomioon teollisuusperinnön säilyttämisen. Tammerkosken rantamaiseman säilyminen muuttui itsestään selvyydeksi.

Hämeensilta Wäinö Aaltosen suunnitteleminen veistoksineen on Tammerkosken ja Hämeenkadun yhdistävä komea nivel. Meneillään on jokavuotiset Tampereen valoviikot. Emil Bobyrev.

Tärkeimmät punatiiliset julkisivut saatiin säilytettyä, mutta monia arvokkaita tiloja menetettiin tässä rakenneuudistuksen vaiheessa. Prosessin loppupuolella syntynyt Vapriikin museokeskus on kuitenkin hyvä esimerkki vanhojen teollisuustilojen sopivasta ja taitavasta uudiskäytöstä. Jos ja kun Tako joskus lopettaa toimintansa nykyisissä tiloissaan, voidaan rakennussuojelussa soveltaa vielä uudempia ja kestävämpiä käytäntöjä. Tähän asti teollisuusrakennusten uudelleenkäyttö on ratkaistu ja toteutettu raskailla peruskorjauksilla johonkin ennalta sovittuun käyttötarkoitukseen. Jatkossa painopisteen pitäisi olla vielä

herkemmin rakennusten arvot tunnistavassa korjaamisessa käytön sopeutuessa joustavammin. Tammerkosken rantojen teollisuusympäristöjen asemakaavat eivät ole vielä kovin vanhoja, mutta niiden sisältö perustuu vanhentuneeseen ajatteluun, ja niiden vaihteellinen uudistaminen olisi luontevaa aloittaa ennen seuraavaa rakennusten korjauskierrosta. Raskaita purku- ja muutostöitä tulisi uusia käyttötarkoituksia valittaessa välttää viimeiseen asti ja käyttää sen sijaan voimavaroja tiloille sopivien käyttäjien löytämiseksi. Suurista yksittäisistä korjauksista olisi tarpeellista siirtyä jatkuvan ja hellävaraisen ylläpidon kulttuuriin.

Merkittävien teollisuusympäristöjen uudistamisen kalliit oppirahat on Tampereella jo maksettu, ja tulevaisuuden urbaania identiteettiä on turvallista rakentaa Tammerkosken ja Hämeenkadun säilyneiden kulttuuriympäristöjen varaan.

Tammerkosken rannat muodostavat omana arkkitehtuurin historian kerrostumanaan mielenkiintoisen ja merkittävän kokonaisuuden Suomen rakennussuojelun historiassa. Verkatehtaan purkamisesta se alkoi, Kehräsaaren, Frenckellin, Finlaysonin ja Tampellan muutoksilla se kehittyi ja aikanaan toivottavasti huipentuu Takon hyvin suunniteltuun siirtymiseen

Tammerkosken teollisuusympäristö on ollut elämää ja toimintaa pursuava vuorokaudet ympäriinsä 1800-luvulla tapahtuneesta sähkövalojen kytkemisestä alkaen. Kuva 100-vuotisjuhlalta vuodelta 1962, Vapriikin kuva-arkisto.

Tammerkosken punatiilirakennukset ovat löytäneet luontevia uusia käyttäjiä perinteisen teollisuuden väistyttyä. Tampellan tehtaihin vuonna 1996 avattu Vapriikin museokeskus. Vapriikin kuva-arkisto.

jälkiteolliseen aikaan. Samalla Tammerkosken rannat kertovat, miten rakennussuojelu alkoi radikaalina kansalaisliikkeenä muuttuen hiljalleen luontevaksi osaksi kaupungin rakennuskulttuurin hoitoa. Muutosprosessin aikana entinen punatiilinen teollisuustyön akseli Tammerkosken rannalla on muuttunut eräänlaiseksi kulttuurityön vyöhykkeeksi. Tätä prosessia voitaisiin tietoisesti edistää alueen uuden toiminnallisen identiteetin vahvistamiseksi. Kulttuuriteollisuus on kehittynyt viime vuosikymmeninä yhä tärkeämmäksi osaksi Tampereen olemusta väistyvän savupiipputeollisuuden sijaan.

Samoin kuin teollista rakennusperintöä, purkaminen uhkasi myös monia Hämeenkadun asuin- ja liikerakennuksia. Sokoksen uusi tavaratalo korvasi Pulla–Helinin jugendtalon 1970-luvun alussa, mutta vuosikymmentä myöhemmin Kauppahallin virastotalon yhteydessä kansalaisliike osoitti myös Hämeenkadun merkityksen kaupungin keskeisenä, arkkitehtonista identiteettiä luovana kokonaisuutena.

Suurista yhteiskunnallisista ja taloudellisista myllerryksistä huolimatta Tammerkosken ja Hämeenkadun kokonaisuudet ovat säilyttäneet erityispiirteensä ja merkityksensä koko Tampereen arkkitehtoniselle

luonteelle. Kummallekin historiallisesti kerrostuneelle alueelle on luotava omat strategiansa niiden tunnistettavien arkkitehtuurin erityispiirteiden suojelemiseksi ja kehittämiseksi. Kosken teollisuusrakennusten muodostama kulttuuriteollisuuden vyöhyke edellyttää erilaista suojelustrategiaa kuin Hämeenkadun liike-, toimisto- ja asuinrakennusten vyöhyke. Punatiilisiä teollisuusrakennuksia ei synny enää lisää.

Ratnan suvannon rannoilla voi aistia rakennussuojelun kehitysvaiheita Tampereella. Verkatehtaan korvanneet tiilielementeillä vuoratut kerrostalot 1980-luvun alusta kertovat heräävästä tahdosta sovittaa uudet rakennukset osaksi historiallisesti arvokasta rakennettua ympäristöä. Jarno Hietanen.

Suojeltu Kauppahalli pitkine perinteineen kertoo rakennusten merkityksestä jokapäiväisessä elämässä. Omintakeinen kaupunkikulttuuri, paikan henki, edellyttää rakennuskannan pysyvyyttä. Joni Huopana.

LÄHTEET

Mukala, Jorma 2010. *Metso, Voima, Tuulensuu*. Tampereen arkkitehtuuria. Tampere-Seuran julkaisu 89. 2. painos. Tampere: Tampere-Seura.

Niemelä, Jari 2006. *Tiilestä tehty Tampere: punatiilirakennuksia eilen, tänään ja huomenna*. Tampere-Seuran julkaisu 110. Tampere: Tampere-Seura.

Nojonen, Uolevi et.al. (toim.) 1982. *Katu: rakkaudesta Tampereen Hämeenkatuun*. Tampere: Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys.

Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri. Ympäristötoimi, kaavoitusyksikkö, julkaisuja 2/1998. Tampere: Tampereen kaupunki.

Tampereen keskustan rakennettu kulttuuriympäristö. A-insinöörit suunnittelu Oy 2012. http://www.tampere.fi/material/attachments/r/6LdTsBNBl/Rakennettu_kulttuuriymparisto2012_raportti.pdf

Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu. Tampereen kaupunki, kaavoitusvirasto 1985. Tampere: Tampereen kaupunki.

Wacklin, Matti & Hirvikallio, Seija 2010. *Hämeenkatu: Tampereen sydän*. Tampere-Seuran julkaisu 120. Tampere: Tampere-Seura.

Tampereen kaupunkiluonto teollisuushistorian näkökulmasta

Ari Jokinen, Ilari Karppi & Pertti Ranta

Kaupunki on ekosysteemi

Kaupungeille on tyypillistä jatkuva uudistuminen. Kaupungin sisällä luonto ja ekologiset olosuhteet uudistuvat, kun muualta peräisin olevat ainekset sulautuvat kaupungin varhaisempiin kerrostumiin. Uudet ainekset ovat kaupunkiin siirrettyä elotonta luontoa kuten rakentamisessa tarvittavaa savea, hiekkaa ja kalkkia sekä tulokaslajeiksi kutsuttuja eläimiä ja kasveja, jotka sekoittuvat paikalliseen lajistoon. Tästä vuorovaikutuksesta syntyy kaupunkiluontoa, jolle ei ole vastinetta maaseudulla.

Teollisuushistoria on näkyvä osa Tampereen luonnon erityisyyttä. Suurteollisuuden synty aloitti Tampereella noin sadan vuoden mittaisen toiseen maailmansotaan kestäneen vaiheen, joka on antanut ilmeen koko kaupungin nykyiselle kehitykselle. Myös Tampereen kaupunkiluonnossa on piirteitä, jotka ovat suoraan tai välillisesti seurausta teollistumisesta. Nämä piirteet näkyvät ekologisina olosuhteina, elollisen ja rakennetun ympäristön erilaisina yhdistelminä.

Kaupunkimaiseman aikakerroksia lidesjärven länsipäässä. Uusi asuinalue syntyi vanhalle teollisuus- ja varastoalueelle, josta muistoksi säilytettiin Voiman piippu ja päiväkotina toimiva voimalaitosrakennus. Etualalla Viinikan työläiskaupunginosan puutaloasutusta, sen takana häämöttä lidesjärven luusua ja taustalla Kalevankankaan harjumetsää. Pertti Ranta.

Sattumat loivat lähtökohdat kaupungille

Tampereen tärkein luonnonmuodostuma on veden alla sijaitseva kalliokynnys Tammerkosken niskalla. Se vakiinnutti kosken, kun pohjoiseen laskenut Näsijärvi käänsi maankohoamisen seurauksena kulkunsa kohti Pyhäjärveä noin 7 500 vuotta sitten. Koski sai aikaan kaupungin, ja Kustaa III, Aleksanteri I ja James Finlayson jäivät historiaan merkkihenkilöiksi.

Kaupungin läpäisevä harjujakso ja järvet kahta puolen syntyivät jääkauden jälkivaiheessa, kun jäätikön sulamisvedet vähitellen laskivat. Tämän seurauksena Aakkula, Messukylä, Järvensivu, Kalevankangas, Pyynikki, Pispala ja Epilänharju ovat poikkeuksellisen näyttävää kaupunkimaisemaa. Ratina ja Vilusen täytömäki löysivät paikkansa pohjalta, kun harju oli kaitvettu pois. Lisäksi sulamisvedet synnyttivät koskesta Messukylään ja Härmälästä lidesjärvelle ulottuvan

savitasangon, josta sittemmin tuli tärkeä maanviljelysalue. Tämä on huomionarvoista, sillä Tampere ei kokenut teollisen vallankumouksen varhaisvaiheita vaan suurteollisuus saapui muualta ja kasvoi saarekkeeksi keskelle maatalousyhteiskuntaa. Tampere myös säästyi vakavilta ympäristöongelmilta, koska teollistuminen ei perustunut paikallisiin hiili- tai rautavaroihin.

Kalliokynnys, Tammerkoski, järvet, savitasanko, harjujakso ja maankohoaminen ovat pitkän aikavälin luonnonhistoriaa, joka itsestään selvänä jää usein huomaamatta. Sillä on kuitenkin pakottavaa voimaa kaupungin nykyisiin toimintoihin. Liikennesuunnittelijat tuskailevat kapean harjukannaksen vuoksi, kun taas rakentajat ovat olleet onnekkaita, sillä kaupungin laajat savikot sattuvat olemaan jäykkää ja kantavaa lustosavea. Maa kohoaa edelleen useita millimetrejä

Pyynikin näkötorni valotapahtumassa. Emil Bobyrev.

Harjujakso, järvet ja Tammerkoski ovat ohjanneet kaupungin rakentumista. Luonnonhistoria ja kaupungin teollisuushistoria tuottavat yhdessä Tampereelle ominaisen kaupunkiluonnon. Näkymä Pyynikin näkötorresta. Ranja Hautamäki.

vuodessa, minkä seurauksena Suomensaari kasvoi äskettäin kiinni Lentävänniemeeseen. Tämä on harmiton tapahtuma sen rinnalla, että harjujen pohjavesivarantojen turvaamisessa kaupungilla riittää jatkuvasti tekemistä. Pispalassa puolestaan suuri peltolohko vyöryi Pyhäjärveen 1500-luvun lopulla. Harjun sisällä on paineellista pohjavettä, minkä vuoksi lisärakentaminen on tietyillä paikoilla riskialtista.

Tampereen teollisuushistoria noudattaa toisenlaista ajankulkua. Siinä heijastuvat vuosikymmenissä tai vuosisadoissa laskettavat maailmanlaajuiset suhdanteet. Luonnonhistoria ja suhdanteet ovat yhdessä tuottaneet Tampereelle ominaisen, edelleen muuttuvan kaupunkiluonnon. Suhdanteet näkyvät kaupungistumisen ja teollisuuden uudistumisen aaltoina, jotka muokkaavat kaupungin ekologisia olosuhteita. Suurin

muutos on ollut suurteollisuuden synty seurausvaikutuksineen. Viimeisin kaupungistumisvaihe on juuri meneillään, mikä näkyy voimakkaana väestöpaineena ja rakentamisena. Kaupungistumiseen ja teollisuuden uudistumiseen liittyvä teknologinen kehitys madaltaa luonnonhistorian asettamia reunaehtoja. Sen seurauksena kaupunkiluonnon vaalimisen tarpeita ja mahdollisuuksia on mietittävä jatkuvasti uudelleen.

Iidesjärven murroslaakso oli tärkeä maanviljelysalue, joka on suurelta osin säilynyt vielä avoimena. Maalaji on savea ja viljelyyn erinomaisesti soveltuvaa hietaa. Murroslaakson ja etenkin Iidesjärven ja sen rantavyöhykkeiden luontoarvot ovat huomattavat. Sijainti aivan keskustan tuntumassa korostaa alueen arvoa. Taustalla näkyy myös Pyhäjärvi. Skyline Foto.

Rantojen monimuotoiset tehdasympäristöt

Suurteollisuus muodosti kosken äärelle pienoisyhdyskuntia, jotka toimivat massiivisten rakennusryhmien ja tuotannon varassa. Tehtaiden yhteyteen perustettiin jo varhain puistoja ja puutarhoja. Edelleenkin tehtaiden sisäpihat, tehtaanpuistot, katot, syvennykset, eri ilmansuuntiin osoittavat seinustat sekä kosken aikaansaama pienilmasto muodostavat monenlaisia pienympäristöjä ihmisille, kasveille ja eläimille. Nämä ovat merkittäviä kaupunkiluontokohteita ja muodostavat Suomessa ainutlaatuisen kokonaisuuden. Lokit ja tiirat pesivät tehtaiden katoilla, mitä ei tiedetä ennen tapahtuneen. Teollisuushistorian kulttuuriperintöä ovat paitsi tietyt hyöty- ja koristekasvit myös muulla tavoin ihmisten mukana kulkeutuneet ja kaupunkioloihin sopeutuneet kasvit. Valkopiipun esiintymä Finlaysonin palatsin puistossa on saanut alkunsa ehkä jo Wilhelm von Nottbeckin aikana 1850-luvun tienoilla, sillä se on tyypillinen tuonaikaisten tyylipuutarhojen rikkakasvi. Tampellan teollisuusalueelta on löydetty Pirkanmaalla harvinaiset isomesikkä, peltorasti, tannervihvilä ja ketotyräruoho. Tämän kaltaiset ihmistoiminnan historiasta, muun muassa kivihiilikuljetuksista, teollisuusalueiden muutoksista ja vanhasta asutuksesta kertovat kasvit ovat Tampereella harvinaistuneet ja osaksi jo hävinneet kaupungin uudistusten yhteydessä.

Kotkan kallio.-Örnklippan. 14/11 03 Tampere-Tammerfors.
Herzlichen Dank für die Karte. Bei uns ist sehr schönes Wetter,
immer 2-4 Grad Wärme. Lärchen und Kiefer blühen schon hier und
es lässt sich nicht mehr lange noch Schwärzen und Nachtigallen warten. Die
Bäume sind voll Knospen und es duftet alles so herrlich. — Verzeigung! Ich träume!
Emil Lyttikäisen Kirjakauppa, Tampere. Die schönsten grüne aus diesem Ort sendet P. U.

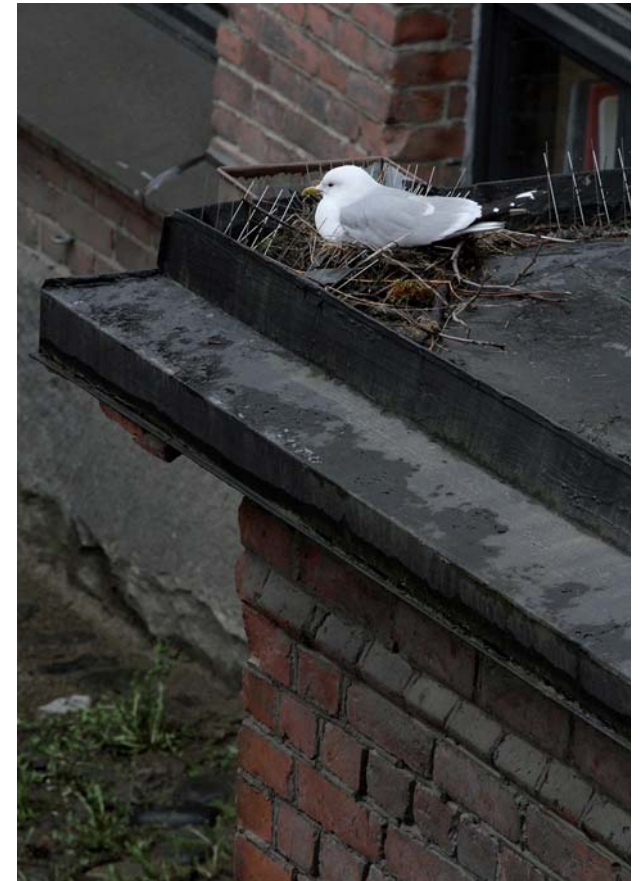
Finlaysonin tehtaanpatruuna Wilhelm von Nottbeck perusti 1800-luvun puolivälissä palatsinsa ympärille puiston, jonka osana oli postikortissa kuvattu Kotkankallio. Puiston ominaispiirteet ja kasvillisuus ovat edelleen hyvin säilyneet. Postikortti vuodelta 1903, Vapriikin kuva-arkisto.

Laajeneva teollisuus valtasi Näsijärven ja Pyhäjärven rantoja samalla kun teollisuudenalat monipuolistuivat. Teolliseen kehitykseen ja kaupungin uudistumiseen kuuluva vuorottelu rakentamisen ja joutomaavaiheiden välillä on tuottanut urbaaneja ympäristöjä, joissa kaupungin ekologinen villeys ja monimuotoinen sosiaalinen toiminta pääsevät oikeuksiinsa. Merkittävin teollisuuden prosessien tuottama luontoympäristö syntyi Lielahteen, missä metsäteollisuuden rantaan padotut jäteliemet muodostivat laajan lietekentän Pohjois-Venäjän tundralla pesivien kahlajien välilaskupaikaksi. Ennen täyttämistään paikka oli pitkään maankuulu luontokohde ja sisämaassa poikkeuksellinen. Lähistöllä sijaitsevan Niemenrannan entisen kaatopaikan alueelta on löydetty useita kasvilajeja, joita ei Viron pohjoispuolella juuri tapaa. Syynä lienee kaatopaikalle viety kalkkikivi- ja rakennusjäte.

Kaupungin joutomaat, lietekentät ja kaatopaikat ovat urbaaneja luontotyyppisiä, jotka usein liittyvät teollisiin kehitysvaiheisiin. Niiden ekologisia arvoja ei ole mahdollista ylläpitää luonnonsuojelun perinteisin menetelmin. Liikenteellä on ollut kaupunkiluontoon oma vaikutuksensa. Kun teollistunut kaupunki sai rautatien vuonna 1876, seuraavina vuosikymmeninä se sai myös huomattavan lisän kasvilajistoonsa ulkomail-

ta saapuneiden tavaravaunujen mukana. Irtotavarana kuljetettu vilja suosi kasvien leviämistä. Jotkin kasvit menestyivät vain vaunujen purkupaikoilla, toiset leviittyivät kaupunkiin ja vakiintuivat.

Järvenrannoista vain osa on ollut teollisuuslaitosten käytössä. Vaurastuneen väen huviloita nousi 1800-luvun lopulla rannoille, ja muun muassa Pyynikillä ne sijaitsivat lomituslaitosten teollisuuslaitosten kanssa. Useimmat tehtaat ja huvilat on sieltä jo purettu, mutta jäljet näkyvät edelleen alueen kasvilajistossa. Tampereen ensimmäinen yhtenäinen huvilaranta oli Härmälässä ja Rantaperkiössä, mutta sieltäkin huvilat myöhemmin purettiin. Kevätesikko, varjolilja ja sembramänty kertovat edelleen huviloiden aikakaudesta. Lisäksi paikalla on monipuolisesti lehtokasveja. Niihin kuuluvat esimerkiksi kynäjalava sekä sini-, valko- ja keltavuokko. Lehtomainen Viikinsaari oli ravintoloinen aluksi herrasväen, myöhemmin työväenyhdistyksen käytössä. Hatanpäänniemi kehittyi erityislaatuiseksi jo ennen teollistumista, sillä kartanon puistoistutuksia oli siellä jo 1700-luvulla. Iidesjärvi puolestaan on merkittävien luontoarvojen lisäksi eräänlainen teollistuvan kaupungin ekologinen mittari, sillä sen luonnonmuutoksia on seurattu jo 1900-luvun alusta alkaen.

Teollisuushistoria ja kaupunkiluonto lomittuvat. Hautova kalalokki tehdasrakennuksen ulokkeella. Lasse Kosonen.

Suurvesistöt ovat osa kaupunkia

Näsijärvi ja Pyhäjärvi olivat muinoin tärkeimpiä liikenneväyliä ja vaikuttivat kauppapaikkojen ja varhaisimman teollisuuden toimintaan. Tampereella näitä varhaisvaiheita edustivat vesivoimalla toimivat myllyt ja sahat, kehruukoulu, rautamasuuni, väkiviinapolttimo, lumpppua käyttänyt paperitehdas sekä vilkkaat markkinat. Suurteollisuuden aikakaudellakin vesistöt olivat elintärkeitä tavarakuljetusten vuoksi. Sisävesien rahti- ja matkustajaliikenne nousi huippuunsa noin sadan vuoden ajaksi, kun konevoimalla käyvät laivat otettiin käyttöön 1800-luvun puolivälissä. Työväestö kalasti vapaa-ajallaan ja teki laivamatkoja maaseudulle. Mustanlahden satama nousi tärkeimmäksi puunkuljetusväyläksi, ja sinne myös maalaiset toivat tuotteitaan myytäväksi. Rannoilla säilytettiin valtavia halkovarastoja.

Kaupunkiekologisesti Näsi- ja Pyhäjärvi rajautuvat kaupungin ulkopuolelle, mutta teollisuushistorian näkökulmasta ne ovat mitä tärkeintä kaupunkiluontoa. Vesistöt ovat merkittäviä myös siksi, että niiden kautta luonto saa vahvoja symbolisia merkityksiä. Näsijärvi nielaisi Kuru-laivan, saastui teollisuuden vaikutuksesta mutta toipui, ja sen pohjavesissä piileskelee arvoituksellinen härkäsimppu merivaiheen jäänteinä. Näsijärvi on humuspitoinen, karu suurjärvi, joka kelpaa kaupunkilaisille juomavedeksi. Sen sijaan savikkoalueille suuntautuva Pyhäjärvi on Kokemäenjoen vesistön rehevimpiä järviä. Tampereelta Pyhäjärvi saa jätevesikuormitusta. Kaupungin aineenvaihdunta näkyy myös Viinikanlahden pohjasedimentissä, jonne on kertynyt myrkyllisiä PCB-yhdisteitä. Niiden pitoisuus

Pyhäjärven kaloissa jää nykyisin elintarvikkeille asetettujen turvarajojen alapuolelle.

Tammerkosken säännöstely vaikuttaa sekä Näsi-että Pyhäjärveen. Kumpikin järvi on kaupunkilaisille tärkeä virkistysalue. Esimerkiksi Näsijärvi tarjoaa talvisin noin 250 km²:n laajuisen jääkentän, jonne pää-

see vapaasti kulkemaan suoraan kaupungin rannasta. Vielä 1800-luvulla Näsijärvi oli jäässä keskimäärin 160 mutta nykyisin enää 120 vuorokautta. Kohta kaksi vuosisataa kestänyt kirjanpito Näsijärven jääpeitteestä kertoo ilmaston lämpenemisestä teollistumisen aikakautena.

Järvet ja Tammerkoski ovat toiminnallisesti tärkeä luontokokonaisuus Tampereella sekä ekologisesti että teollisuushistorian näkökulmasta. Kesäiset huviretket Viikinsaareen kertovat järvien suuresta virkistysmerkityksestä. Ranja Hautamäki.

Työväestöä varten suunniteltu kaupunkiluonto

Teollistumisen syntysijoilta Euroopasta saapui Tampereelle vaikutteita, jotka johtivat tehdastyöläisten olojen parantamiseen. Suurin osa kasvavan kaupungin asukkaista oli työväkeä, mikä oli Suomessa poikkeuksellista. Työväen uusi yhdistystoiminta sekä lisääntynyt vapaa-aika loivat kysyntää kaupungin viheralueille.

Sosiaalinen näkökulma korostui kaupungin puistojen ja viheralueiden suunnittelussa samaan tapaan kuin esimerkiksi Berliinissä. Kaupunkilaisten toivot-

tiin elyvän viheralueilla kaupungin hälinän ja työn teon rasituksista. Pyynikin ja Kaupin metsäalueet nimettiin jo varhain kansanpuistoiksi (Volkspark).

Eurooppalaisen mallin mukaan työväestölle perustettiin siirtolapuutarhoja. Ne rakennettiin kotitarveviljelyä varten ja ennen kaikkea virkistäytymiseen ja terveyttä edistämään. Suomen ensimmäinen vakituisesti toiminut siirtolapuutarha perustettiin Hatanpäälle sata vuotta sitten, mutta 1970-luvulla

se siirrettiin rakentamisen tieltä Kaupin perämetseen ja nimi muutettiin Niihaman ryhmäpuutarhaksi. Kaupungin omakotitontit mitoitettiin sellaisiksi, että niissä mahtui viljelemään perunaa ja vihanneksia ja tuottamaan marjoja ja hedelmiä. Tällä saattoi olla suuri merkitys asukkaiden hyvinvoinnille. Pihapuutarhat muodostavat edelleenkin merkittävän osan kaupungin viheralueista.

Kasvavan teollisuuskaupungin väestön virkistäytymistä varten perustettu Kaupin kansanpuisto on edelleen keskustan tärkeimpiä laajoja virkistysalueita ja erityisesti talviurheilun keskus. Susanna Lyly.

Suomen ensimmäinen vakituisesti toiminut siirtolapuutarha perustettiin Hatanpäälle vuonna 1916. Siirtolapuutarhat tarjosivat teollisuuskaupungin työväestölle mahdollisuuden kotitarveviljelyyn ja virkistäytymiseen. Vapriikin kuva-arkisto.

*Talvinen järvimaisema luo uusia mahdollisuuksia virkistäytymiseen.
Siilinkari on tamperelaisten perinteinen viikonloppuretkikohde. Jere Nieminen.*

Asuinalueiden eriytyminen luo ekologisia olosuhteita

Suurteollisuus synnytti työläiskaupunginosia. Lähimpänä keskustaa sijaitsivat Kyttälä, Amuri, Armonkallio ja Tammela, joiden vanhasta puutaloasutuksesta on enää rippeitä jäljellä. Myöhemmin, Kyttälän uuden kaavoituksen myötä nousivat Petsamo, Käpylä, Viinikka ja Nekala sekä Järvensivu. Ne syntyivät esikaupungeiksi silloisen kantakaupungin ulkopuolelle ja tarjosivat työläisille mahdollisuuden omakotiasumiseen. Kaupunkisuunnittelussa teollisuus ja asuminen haluttiin erottaa toisistaan, minkä lisäksi omakotiasumisen ajateltiin edistävän moraalista ja siveellistä elämää. Näillä piirteiltään puutarhakaupunkimaisilla alueilla on ekologista erityisyyttä, mutta pihossa ilmenevää luonnon monimuotoisuutta ei ole toistaiseksi tutkittu. Ylivertainen alueista on Pispala. Se syntyi ohjaamattomasti ja kehittyi Suomen tunnetuimmaksi ja maisemallisesti ainutlaatuiseksi työläiskaupunginosaksi. Pispalan rinteillä, pihossa, palstaviljelyalueella ja viherlaikuissa on merkittäviä kasvi- ja eläinesiintymiä, jotka osaksi ovat perintöä vanhasta asumiskulttuurista. Harvinaista vanhakantaista kasvilajistoa ovat litutili, hukanputki, kolmisädetyräkki ja rohtopernaruoho.

Savitasanko koskesta Messukylään on jäänyt laajenevan kaupungin alle. Väistyvä maatalous on siten ollut toistasataa vuotta aktiivisessa vuorovaikutuksessa laajenevan kaupunkirakenteen kanssa. Vuorovaikutuksen seurauksena kaupunkiin on syntynyt vyöhyke, jossa kasvilajien ja harvinaisten kasvien määrä on huomattavasti korkeampi kuin ympäröivällä maaseudulla. Tämä tavanomaisesta kaupunkimaisemasta muodostuva monimuotoisuusvyöhyke sijaitsee nykyisellään

Kaukajärven ja Alasenjärven välisellä alueella. Se paljastui tutkimuksessa, jossa koko kaupungin kasvilajisto kartoitettiin ruuduittain. Eräässä vaiheessa

savitasangolla toimi useita tiilitehtaita. Tehtaiden savi-kaivantoihin kehittyi myöhemmin monipuolista kosteikkoluontoa.

Käpylän pientaloalue syntyi 1900-luvun alussa työväestön tarpeisiin. Puutarhakaupunkimaisille asuinalueille on syntynyt ajan kuluessa monimuotoinen kaupunkiluonto. Ari Jokinen.

Historiallinen kaupunkiluonto ja kaupungin identiteetti

Teollisuushistorian kautta avautuu varteenotettava näkökulma kaupunkiluonnon monimuotoisuuteen. Luonto Tampereella on kehittynyt luonnonhistorian, teollistumisen, kaupungistumisen ja ekologisten prosessien yhteisvaikutuksesta, ja mikä tahansa luonnon piirre voidaan suhteuttaa teollisuushistoriaan. Sitä kautta paljastuu Tampereen erityisyys ja kaupunkiluonnon kulttuurisuus. Tammerkoskessa kaupunkiluonnon symbolinen voima on suurimmillaan. Koskea katsoessa on helppo ymmärtää, kuinka veden liike siirtyi rattaisten välityksellä tehtaisiin ja tuotantoon. Huomattavasti vaikeampi on mieltää teollistumisesta alkanutta monipolvista kehityssarjaa, joka sai aikaan nykyisen kaupunkirakenteen. Tätä muutosta voidaan tarkastella ekologisten olosuhteiden historiallisena eriytymisenä.

Pyhäjärven ja lidesjärven yhdistävällä Viinikanojalla on tärkeä maisemarakenteellinen merkitys, vaikka uoma on nykyään lähes huomaamaton ja liikenneväylien puristuksessa. Tauno Hämerannan maalaus vuodelta 1955. Jari Kuusenaho, Tampereen taidemuseo.

Eriytyminen tapahtui eri tavoin kaupungin eri osissa ja muodostaa pitkän sarjan urbaaneja luontotyyppisiä teollisuusympäristöistä asuinalueisiin ja harjumetsistä rantoihin. Niiden nykyinen kehitys noudattaa monenlaisia rytmejä. Esimerkiksi teollisen tuotannon sijoittuminen ja elinkaari vaikuttavat kaupunkiluonnon muotoutumiseen ja voivat johtaa sekä luonnon köyhtymiseen että rikastumiseen. Toisenlainen tapaus on kaupungin asettama Pyynikin hakkuukiello 1830-luvulla. Se on sallinut mäntyjen varttumisen täysikasvuiseksi, mikä on poikkeuksellista sekä kaupungissa että maaseudulla. Kolmannen esimerkin tarjoavat kaupunkimaiseman edellä mainitut limitäiset muutokset kaupungin itäosassa. Samalla kun kaupunginosat eriytyivät, syntyi niitä yhdistävä laaja monimuotoisuusvyöhyke maanviljelyn perinnön ja kaupungin laajentumisen yhteisvaikutuksesta.

Monirytmiset muutokset ja niiden samanaikaisuus voivat johtaa siihen, että kaupungin identiteettiä vahvistavat kaupunkiluonnon piirteet rapistuvat huomaamatta. Näitä piirteitä tulisi tavoitteellisesti vaalia kaupunkikehityshankkeissa samalla kun luodaan edellytyksiä uudelleenlaiselle kaupunkiluonnolle.

Järvien rantapuistot ovat Tampereen ominaispiirre. 1700-luvun loppupuolella perustettu Hatanpään kartanopuisto ja 1970-luvulla istutettu arboretum muodostavat tärkeän nähtävyyden ja virkistyskohteen. Jarno Hietanen.

LÄHTEET

Antrop, Marc 2005. Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning* 70: 21–34.

Haapala, Pertti 1986. Tehtaan valossa: teollistuminen ja tyväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

Haila, Yrjö 2008. Kaupunki luonnonmuodostumana. *Yhdyskuntasuunnittelu* 46 (1): 6–23. <<http://www.yss.fi/yks2008-1haila.pdf>>

Jokinen, Ari, **Viljanen**, Ville & **Willman**, Krista 2011. Kaupunkiluonto käsin tehtynä: Pispalan ryytimää ja tiheään paikan synty. *Alue ja Ympäristö* 40 (2): 35–48. <http://www.ays.fi/aluejaymparisto/pdf/aluejaymp_2011_2_s35-48.pdf>

Jutikkala, Eino 1979. Tampereen historia. 3. Osa, Vuodesta 1905 vuoteen 1945. Tampere: Tampereen kaupunki.

Kantakaupungin ympäristö- ja maisemaselvitys. 2008. Kaupunkiympäristön kehittäminen, maankäytön suunnittelu, julkaisuja 1. Tampere: Tampereen kaupunki. <http://www.tampere.fi/tiedostot/5taxRMVvr/kyms_luvut_1_3.pdf>

Karppi, Ilari & **Pihlajamaa**, Elina 2010. Venues of industrial renewal. Teoksessa Rantanen, Keijo (toim.). *Living Industrial Past. Perspectives to industrial history in the Tampere region*. Tampere Museums publications 110. Tampere: Museum Centre Vapriikki & Finnish Labour Museum Werstas, 90–109.

Kääntönen, Matti 2008. Kulttuurikasvit ennen ja nyt. Teoksessa Ranta, Pertti & Rahkonen, Pekka. *Tampereen kaupunkiluonto: opas kaupunkiekologiaan*. Tampere: Tampere-Seura ry, 122–136.

Ranta, Pertti 2014. Villit vihreät kaupungit: Suomen kaupunkikasvio. Tampere: Vastapaino.

Ranta, Pertti & **Frisk**, Kim 2013. Tuulen tuomaa. Tampereen ja Pirkanmaan ilmasto 1873–2012 140 vuotta. Tampere: Tampere-Seura ry.

Ranta, Pertti & **Rahkonen**, Pekka 2008. Tampereen kaupunkiluonto: opas kaupunkiekologiaan. Tampere: Tampere-Seura ry.

Ranta, Pertti, **Viljanen**, Ville, **Tanskanen**, Antti, **Asikainen**, Eveliina & **Jokinen**, Ari 2012. Tampereen kasvit ja kaupunkiekologia. *Lutukka* 28 (1): 3–17.

Rasila, Viljo 1984. Tampereen historia. 2. Osa, 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampere: Tampereen kaupunki.

Tampereen kaupungin luonnonsuojeluohjelma 2012–2020. Ympäristönsuojelun julkaisuja 1/2013. Tampere: Tampereen kaupunki. <http://www.e-julkaisu.fi/tampereen_kaupunki/luonnonsuojeluohjelma_2012-2020/>

Tampereen keskustan rantojen käytön historia 1700-luvulta lähtien. 2013. Tampereen kaupunki, maankäytön suunnittelun selvitysraportti. <<http://www.tampere.fi/material/attachments/t/6FPQ-meF03/rantojenkaytonhistoria.pdf>>

Voionmaa Väinö 1929–1935. Tampereen kaupungin historia, osat I–IV. Tampere: Tampereen kaupunki.

Saniaislehto Viikinsaaren luonnonsuojelualueella. Pasi Päivärinne.

Parvekkeen kukkaloistoa ja puutarhanviljelyn huvia keskellä kivikaupunkia Sumeliuksenkadulla. Pertti Ranta.

Tampereen teollisuus jättää kosken varren

Markku Teräsmaa

Finlaysonin tehtaiden tilat ovat antaneet sijaa ravintoloille, elokuvateatterille ja toimistoille. Uusiokäyttö heijastaa kaupungin elinkeinorakenteen suurta murrosta 1980-luvulla. Lasse Honkainen, Vapriikki.

Tammerkosken maiseman loi Tampereen teollisuus: puu-, verka-, pellava- ja rautateollisuus sekä vesivoiman vangitseminen. Vuonna 1994 Ympäristöministeriö esitti aluetta kansallismaisemaksi ja luonnehti sen tilannetta seuraavasti: *”Tänään alkuperäisestä teollisesta toiminnasta on enää rippeet jäljellä. Vanhoille, mutta vanhoille tehdasrakennuksille on löydettävä uusi käyttö. Tehtävä ei ole helppo, mutta harkiten toteutettuna on täysin mahdollista säilyttää Tammerkosken teollisuusmaisema kaupungin elävänä sydämenä, joka on rytmiltään muuttunut mutta todistusvoimaltaan entisensä.”*

Ministeriön päätös liittyi ajankohtaan, jolloin sekä Finlaysonin että Tampellan alueiden asemakaavojen muutostyö oli lähtenyt uudelleen liikkeelle. Noudatimme kehotusta: säilyttäkää teollisuusmaisema kaupungin elävänä sydämenä.

Teollisuus Tampereen talouselämän moottorina

Runsaat parisataa vuotta kestänyt Tammerkosken rantojen rakentaminen kuvastaa teollisuuden merkitystä kaupungin kasvussa. Voimakas teollistuminen muokasi kaupunkia niin ulkoisesti kuin sisäisesti. Rannat

ovat rakentuneet nykyiseen muotoonsa kaupungin historian eri vaiheessa. Ne muodostavat jo monikerroksisuutensa vuoksi säilyttämisen syyn juuri tämän päivän asussaan. Koskenrannan tehtaot ja savupiiput ovat ne elementit, joista kaupunki tunnetaan. Myös Suomen silloinen 20 markan seteli otti kuvansa Tammerkosken maisemasta.

James Finlayson perusti ja Wilhelm von Nottbeck edelleen kehitti puuvillatehtaan aikansa eurooppalaiseksi suurtehtaaksi. Finlaysonia vastapäätä yläkosken vastakkaiselle rannalle perustettiin 1865 Tampereen Pellavatehdas – Tampella, josta kehittyi nopeasti 1800-luvun loppupuolen tienoilla Tampereen toinen suuryritys.

Finlaysonin historiallisesti arvokkain rakennus, 6-vooninkiseksi kutsuttu tehdas vuodelta 1837 on ollut aikanaan modernin tehdasrakentamisen keulakuva, joka ”hallitsi pitkään kuuden kerroksensa ja 1870-luvulla valmistuneen krenaloidun torninsa voimalla koko matalanlääntää kaupunkikuvaa” (Kallio 1993). 6-vooninkinen suojeltiin 1994 rakennussuojelulain nojalla. Sen jälkeen rakennuksen räystäät kunnostettiin, rapattiin ja oiottiin, mutta muuten rakennus säilyi ennallaan.

Teollisuuden murros

Tammerkosken varteen sijoittunut teollisuus toimi kannattavasti vanhalla paikallaan pari vuosisataa. Frenczell lopetti teollisuustuotannon jo 1928, joissa tietämissä kaupunki osti kiinteistön. Frencellin ja Keskustorin alueesta järjestettiin 1936 suunnittelukilpailu, jonka lähtökohtana oli purkaa tehdas ja säilyttää vain vanha kirkko, teatteri ja kirjastotalo. Frencellin paikalle olisi noussut 11-kerroksinen kaupungintalo ja sen taakse joukko kerrostaloja. Raatihuone ja torin varren jugendtalot olisi purettu ja korvattu uusilla funkistaloilla. Sodan vuoksi suunnitelmat jäivät toteuttamatta. Lopulta Frencellin rakennukset suojeltiin asemakaavalla 2001.

Tampereen teollisuutta ravisteltiin 1970-luvulla. Teollisuustuotanto sai aina uutta vauhtia, kun markkaa devalvoitiin. Suomen talous kehittyi ripeästi, kun 1970-luvun puolivälin talousongelmista selvitettiin, vaikka elettiin energiakriisien varjossa. Teollisuudessa oli 1970 vielä 36 700 työpaikkaa. Vuoteen 1994 mennessä määrä oli pudonnut alle puoleen. Tekstiili-, vaatetus-, nahka- ja kenkäteollisuudessa työpaikkojen vähennys oli suhteellisesti ottaen vielä tätä suurempi.

Tehdaskiinteistöjen osuus Tampereen keskustan rakennuskannasta oli 1988 vielä neljännes, eli yli miljoonan kerrosneliömetriä. Rakennuskannasta oli purettu jo 13 prosenttia. Peräti kolmannes teollisuuden vanhasta rakennuskannasta 1980-luvun lopulla oli muutettu asunnoiksi ja saman verran liike- ja palvelukäyttöön, mutta edelleen teollisuudelta jäävää tilaa riitti. Alkuperäisessä teollisuuskäytössä oli edelleen yli 60 prosenttia eli Finlaysonin ja Tampellan rakennukset – ja alajuoksulla Takon tehdas.

Finlaysonin rapistunut kuusvooninkinen ennen kunnostusta vuonna 1991. Markku Kekkonen, Vapriikin kuva-arkisto.

Verkatehtaan ensimmäiset rakennukset rakennettiin alaputouksen itärannalle 1856. Toiminta siirrettiin keskustasta 1967 Hankkion uusiin tiloihin, joissa Tamfeltin toiminta jatkuu edelleen. Verkatehtaan purkamisesta ja suojelemisesta käytiin kymmenen vuotta kestänyt kiista. Lopulta KHO kumosi 1977 suojelepyrkimykset omistajan oikeuksia loukkaavana. Pääosa tehtaasta purettiin, ja paikalle rakennettiin Koskikeskus- niminen liikekeskus, Hotelli Ilves ja asuntoja, uuden 1984 vahvistetun asemakaavan nojalla. Kun käynnistimme asemakaavatyön 1983, koskimaisemaan kajoamisesta noussut kohu oli laantunut.

1980-luvun puolivälin tietämissä käynnistettiin myös Finlaysonin ja Tampellan teollisuusalueiden asemakaavojen muutosprosessit, jolloin saatoin jo tuntea murroksen häivän – tai ehkä tunnen sen vasta näin jälkikäteen, vuosia myöhemmin. Tampereen talouden nousun kohahdus ja sitä seurannut romahdus vaikuttivat myös Tammerkosken varteen sijoittuneen teollisuuden toimintaedellytyksiin. Teollisuustuotantoa lopetettiin tai siirrettiin pois keskustasta. Markan revalvoinnin jälkeen 1989 Suomi ajautui taloudelliseen kriisiin. Teollisuustuotanto, kotimaiset investoinnit, kulutus ja länsivienti supistuivat. 1990-luvun alussa markkaa devalvoitiin, hinnat kohosivat jyrkästi ja inflaatio kiihtyi. Suomi syöksyi syvään taloudelliseen lamaan ja velkaantui, mitä seurasi suurtyöttömyys.

Vanhimpia tehdasrakennuksia iltavalaistuksessa kunnostetun Finlaysonin alueella. Rakennusten suojelutavoitteet onnistuttiin yhdistämään käyttäjien tarpeisiin monivaiheisessa ja pitkään kestäneessä prosessissa. Mikko Närhi.

Tampellan ja Finlaysonin alueiden muutos

Ennen Finlaysonin ja Tampellan asemakaavan laatimisista oli selvítettävä, minkä tapaista uutta käyttöä alueet vetäisivät puoleensa, mille osalle rakennuksia uusi käyttö luontuu ja mitkä rakennukset tai niiden osat suojellaan. Suojelu, varsinkin teollisuusrakennuksen kohdalla on monitahoinen: mihin tasoon pyritään, suojellaanko vain seinät? Haimme yhteisymmärrystä, mutta se, mitä kaupungin puolelta olimme valmiit tarjoamaan, ei tyydyttänyt varsinkaan Tampellaa. Myös siitä tahdisti, millä uuteen asemakaavaan päästään, oli eriäviä käsityksiä. Kaavoitusprosessi ei valitettavasti aina pysty seuraamaan toivottua tahtia, kun osapuolia ovat muutkin kuin yritys ja kaupunki. Sekä Finlaysonin että Tampellan teollisuusalueille oli löydettävä uutta taloudellisesti kantavaa toimintaa ja arvioitava, mitä uudistetuista tiloista oltaisiin valmiita maksamaan. Toisena tärkeänä tavoitteena oli suojella rakennukset, joilla on joko historiallista, kaupunkikuvallista, rakennustaiteellista tai teknillistä arvoa. Mutta miten ja minkälaisin määräyksiin teollisuusrakennuksen ominaispiirteiden suojelu onnistuu, kun samanaikaisesti tulee ottaa huomioon uuden käyttäjän tarpeet?

Finlaysonin alueen suunnittelu käynnistyi, kun Oy Finlayson Ab:n kiinteistöjen omistaja Asko Oy pyysi 1986 kaupungilta neuvotteluja. Tavoitteena oli

Elävää Finlaysonia: Annikin runofestivaali järjestettiin vuonna 2011 Väinö Linnan aukiolla. Teemu Juutilainen.

kartoittaa, miten uudet käyttötavat soveltuvat Finlaysonin tehdasalueelle ja -rakennuksiin. Lisäksi tuli tutkia yhtiön omistaman puuvillavaraston ja eteläisen tontin sekä tallipihan uudet käyttömahdollisuudet. Neuvotteluissa kartoitettiin asemakaavoituksen ja samalla suunnittelukilpailun pohjaa. Kutsukilpailun tulos julkistettiin helmikuussa 1989. Voittajaksi valikoitui tamperelaisten arkkitehdiksi opiskelevien porukka, 8- Studio.

Finlaysonin asemakaavan pohjaksi laadittiin osayleiskaava, jonka kaupunginvaltuusto hyväksyi ja ministeriö vahvisti toukokuussa 1992. Kaava kaatui, kun KHO kumosi sen huhtikuussa 1993. Tämän jälkeen asemakaavan muutos valmisteltiin suoraan. Yleiskaavaan liittyvistä selvityksistä oli toki hyötyä, ja ne antoivat hyvää pohjaa, vaikkei neuvottelujen tarve eikä määrä vähentyneet. Lopulta kaava tuotiin kaupunginvaltuustoon, joka hyväksyi sen toukokuussa 1995. Finlaysonin asemakaava antoi rakennusoikeutta 109 000 kerrosneliön verran. Asuntorakennuksille, noin 30 000 neliötä, osoitettiin tilaa Satakunnankadun varteen. Kaavasta ei jätetty valituksia ja ministeriö vahvisti päätöksen vielä saman vuoden marraskuussa 1995. Myöhemmin Finlaysonin ”värjäämö” nosti tunteita ja valituksia 2000-luvun puolella. Rakennuksesta osa, värjäämön päätyosa sittemmin kunnostettiin.

Tampellan alueen asemakaavaan liittyvät neuvottelut käynnistyivät 1987, mutta ne takkuilivat. Pankin ja Tampellan lähtökohtana oli professori Timo Penttilän laatima suunnitelma, johon emme rohjenneet ryhtyä sen valtavan rakennusoikeuden määrän vuoksi. Tämän vuoksi pankin hallituksen puheenjohtaja ilmaisi: ”Muutto (siirto kanta-alueelta uusiin tiloihin) on kaupungista kiinni, jos ei kaavoiteta, sitten ei rakenneta mitään uutta. Tampellaan keskustontti on rahoituksen merkittävä lähde”. Kaupunginvaltuuston entinen puheenjohtaja moitti rohkeuden puutteesta. Neuvottelut jumiutuivat ja Aamulehti uutisoi: ”Tampellaan ei tullutkaan pilvenpiirtäjiä”. Suomen Kuvalehti uhrasi palstatilaa kaupunkien suurille suunnitelmille otsikolla: ”Chicago joka niemeen ja notkelmaan.” Neuvottelijat vaihdettiin, ja sopimus syntyi vuonna 1989. KHO kuitenkin kumosi kaupunginvaltuuston hyväksymän sopimuksen kolmisen vuotta myöhemmin. Tiedotusotaa kesti pitkälle 1990-luvun alkupuolelle.

Kaavoitustoimi jatkoi asemakaavan valmistelua, myös Tampellan ja kaupungin välisen sopimuksen oikeuskäsittelyn välisen ajan. Kun KHO:n kumoava päätös tuli, käynnistimme suunnittelukilpailun, jonka kulut kaupunki ja Tampella maksoivat puoliksi. Kilpailun voitti keväällä 1991 arkkitehtitoimisto Helamaa &

Heiskanen Oy. Asemakaavan valmistelu käynnistyi uusista lähtökohdista. Voittaneen kilpailutyön lähtökohta oli maltillinen. Yhteistyö kaupungin, Tampellan uuden omistajatahon Exofennican, ja kilpailutyön voittaneen arkkitehtitoimiston kesken sujui. Kaupunginvaltuusto hyväksyi asemakaavatyön jatkamisen keväällä 1992.

Asemakaava käsitti vain radan ja Lapintien 22,5 hehtaarin välisen alueen. Kekkosen tien ja rannan välisen alueen kaava jätettiin ratkaistavaksi myöhemmin. Lopullinen asemakaavaehdotus 1995 säilytti 60 000 neliötä vanhasta, ja uusien asuntojen rakentamiseen varattiin noin 140 000 kerrosneliömetriä. Asemakaava sekä kaavaan liittyvä maankäyttösopimus hyväksyttiin yksimielisesti toukokuussa 1995. Ympäristöministeriö vahvisti sekä Tampellan että myös Finlaysonin asemakaavojen muutokset samana päivänä syksyllä 1995. Kaupunginvaltuuston hyväksymis- ja ministeriön vahvistamispäätöstä vastaan ei jätetty yhtään valitusta. Paljon puhetta ja kiivailujakin aiheuttaneet asemakaavat saivat näin lainvoiman ja rakennustyöt pääsivät käyntiin. Ensimmäiset uudet asuinkerrostalot Tampellan alueelle nousivat 1996 ja 1997 Lapintien ja Juhlatalon kulmaan. Lopputulos tyydytti kaikkia, myös hanketta alun perin vastustaneita tahoja.

Kansallismaiseman uusi sisältö

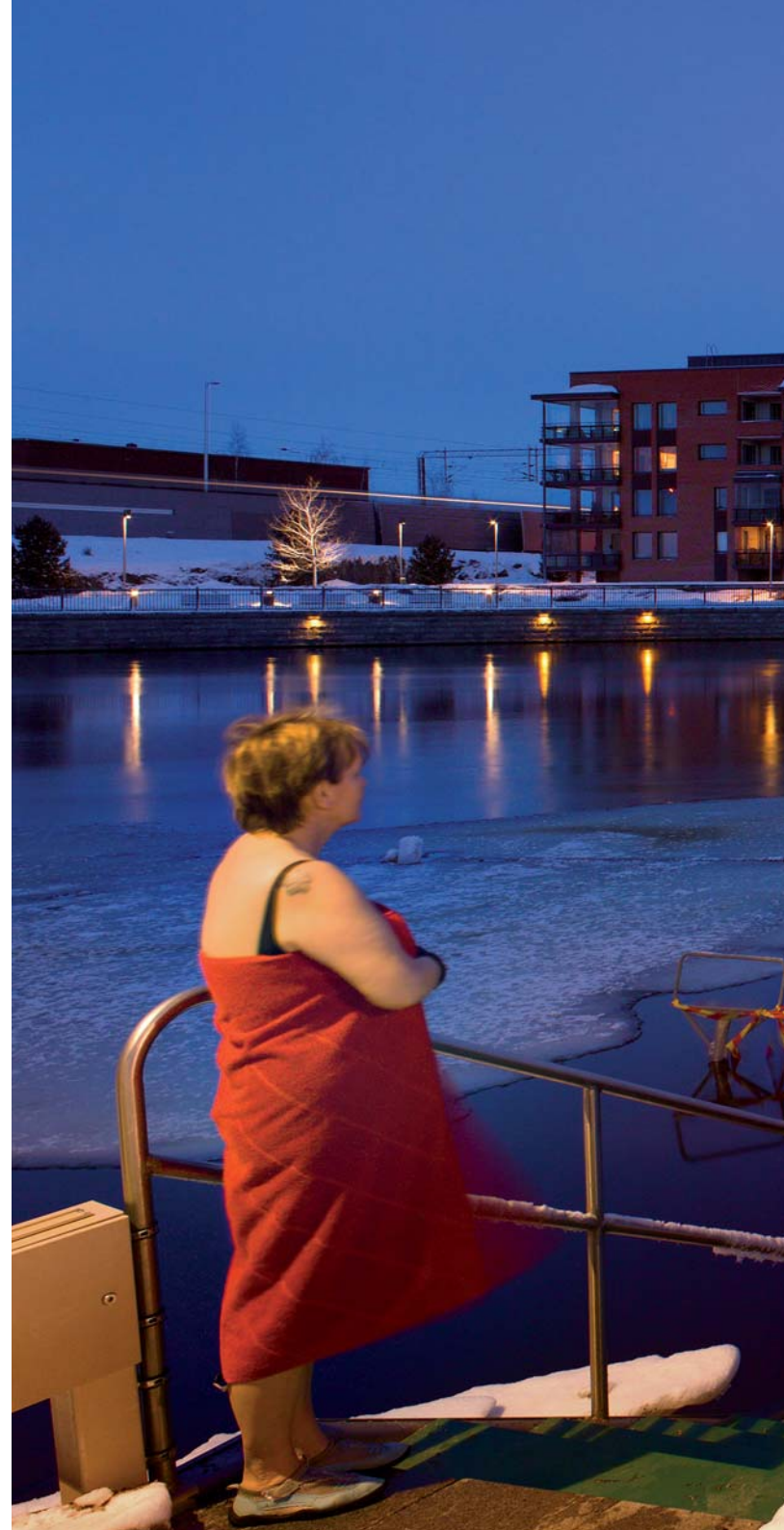
Työrupeamani ei niin kovin pitkä ollut, mutta kyllä kaupunki koki sinä aikana melkoisen muutoksen. Tehtaat ajettiin alas, muutoksia kokivat Finlayson, Tampella, Verkatehdas ja lisäksi Kehräsaari, Klingendahl, Lapinniemi, Hatanpään–Lokomon alueet sekä Aaltonen kenkätehdas, Haarlan paperitehdas ja Pyynikin nahkatehdas. Mallia maailmalta ei saatu. Tampereen kaltaisia kaupunkiseutuja, joissa teollisuusalueille etsittiin uutta käyttöä, oli löydettävissä eri puolilta Eurooppaa ja tietysti Englannin Manchesteristä. Tutustuminen esimerkkeihin ja paikalla käynnit osoittivat, että Tampereen keskustan teollisuusalueiden muutos oli suhteellisesti ottaen todella suuri. Merkittävää oppia sieltä ei vielä herunut. Heilläkin uudiskäyttöprosessit olivat vasta käynnistymässä.

Teollisuus ei jättänyt kokonaan koskea. Tammerkosken varrella jatkaa edelleen Metsä Board Tako, kartonkia valmistava tuotantoyksikkö. Takon ilmekin

kaupunkilaisen näkövinkkelistä katsoen on muuttunut. Enää ei tuoda raakaa puutavaraa alarantaan, kuten monet meistä vielä muistavat, vaan puoliksi jalostettua tuotetta muilta yrityksen yksiköiltä. Takon ylväästi koskesta nousevat mahtavat seinät ovat kuitenkin paikallaan. Tällä paikalla ennen näitä Takon tehtaita oli Fredrik Idestamin 1865 perustama Tampereen puuhiomo, joten pitkä teollisuushistorian tuoksu on tälläkin paikalla.

Tammerkosken valot, höyryt ja savut kertoivat aikanaan työstä, josta Tampere kasvoi ja varttui. Vielä 1980-luvulle tultaessa koskimaisema eli yötä päivää. Tehtaiden läpi vuorokauden loistaneet valot ja ylös kohoavat savut lopulta haipuivat. Tammerkosken vanhoissa teollisuusrakennuksissa alkoi uusi elämä, joka on rytmiltään muuttunut, mutta lienee todistusvoimaltaan entisensä – osa kansallismaisemaa.

Iltauinti Mäntinrannassa vastapäätä Tampellan uutta asuinalueetta. Emil Bobyrev.

LÄHTEET

Kallio, Riitta 1993. Finlaysonin perintö. Kaavoitus ja rakentaminen –lehti.

Paavo Prepulan haastattelu. Aamulehti 7.7.1989.

Putkonen, Lauri & **Härö**, Elias 1993. Kansallismaisema. Helsinki: Ympäristöministeriö, alueidenkäytön osasto.

”**Rahasta** ei pankin mielestä ollut pula, - sitä on ja saadaan!”. Aamulehti 13.6.1989.

”**Tampellaan** ei tullutkaan pilvenpiirtäjiä.” Aamulehti 11.7.1998.

Tehtaitten uudet käyttötarkoitukset, edelleen toimiva Takon tehdas ja kosken varren julkiset rakennukset muodostavat elävän kansallismaiseman. Emil Bobbyrev.

Frenckellin paperitehdas lopetti toimintansa vuonna 1928, ja nykyisin kiinteistössä toimivat kaupungin virasto ja teatteri. Jarno Hietanen.

Arkeologinen näkökulma Tampereen kaupunkiympäristöön

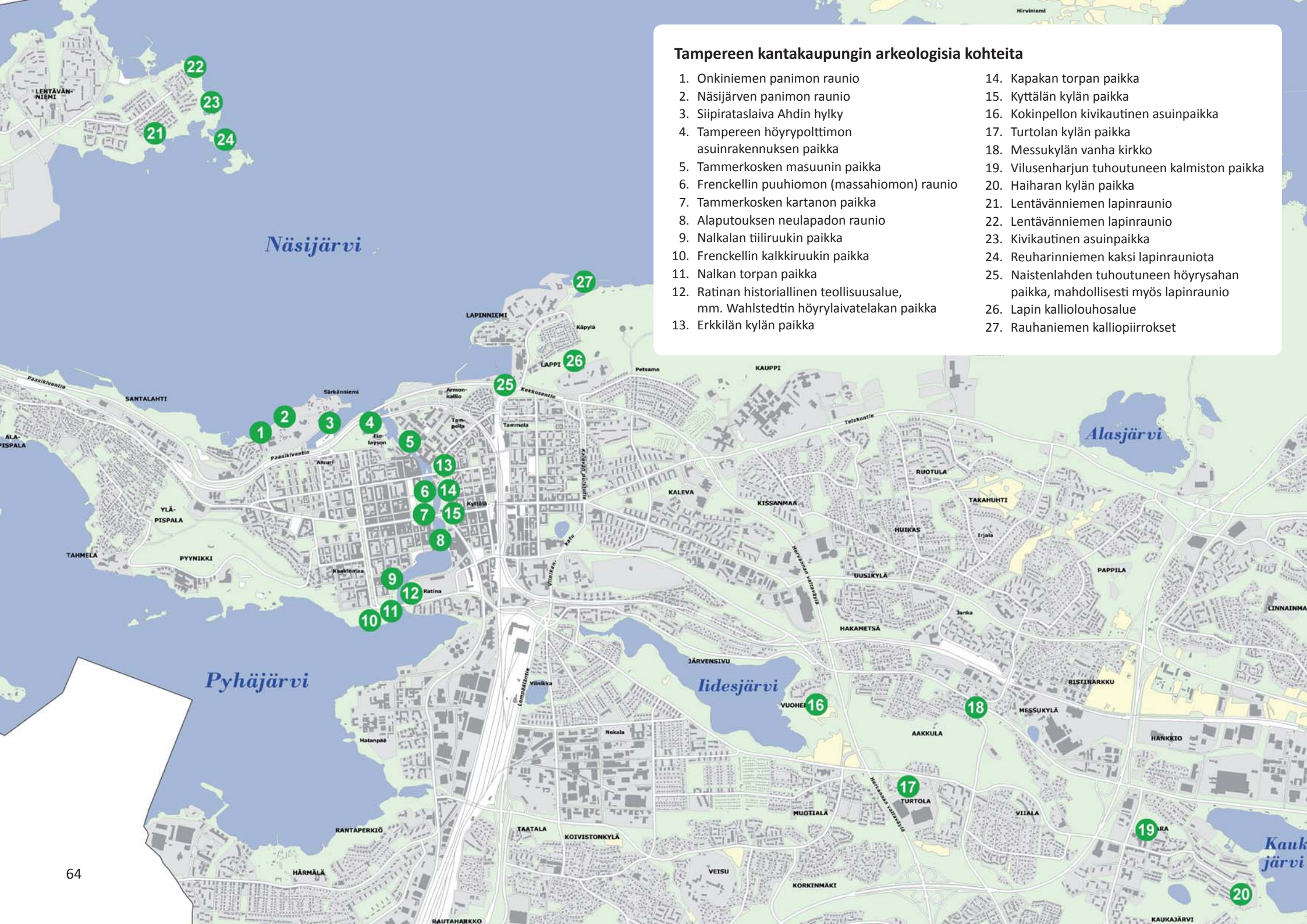
Sami Raninen

Tampereen arkeologiset kohteet monipuolistavat ja rikastuttavat kaupungin historiallista ulottuvuutta tuomalla rakennetun kulttuuriympäristön rinnalle kauan sitten päättyneen ihmisasutuksen tai työnteon jäljet. Arvorakennusten ohella menneisyys on läsnä ja aisteilla koettavissa Reuharinniemen lapinraunioiden kaltaisissa esihistoriallisissa monumenteissa, jotka erottuvat selkeästi maan pinnalla. Tämän ohella myös tietoisuus maan tai veden peittämistä muinaisjäännöksistä, ”näkymättömästä kulttuuriperinnöstä”, voidaan eri tavoin saattaa osaksi ihmisen maisema- ja historia-kokemusta.

Tampereen kaupungin alueelta tunnetaan tätä kirjoitettaessa yli 100 kiinteää muinaisjäännöstä. Monissa paikallisissa ympäristöissä kiinteät muinaisjäännökset ja maisema yhdessä muodostavat selkeitä, helposti hahmotettavia ja menneisyyttä avaavia kokonaisuuksia.

Tampereen Kirjastonpuiston kaivauksia kesällä 2010. Esillä on Frenckellin paperitehtaan teollisuuspihan mukulakiveys 1900-luvun alusta. Kalle Luoto, Pirkanmaan maakuntamuseo.

Tampereen kantakaupungin arkeologisia kohteita

- 1. Onkiniemen panimon raunio
- 2. Näsijärven panimon raunio
- 3. Siipirataslaiva Ahdin hylky
- 4. Tampereen höyrypolttimon asuinrakennuksen paikka
- 5. Tammerkosken masuunin paikka
- 6. Frenckellin puuhiomon (massahiomon) raunio
- 7. Tammerkosken kartanon paikka
- 8. Alaputouksen neulapadon raunio
- 9. Nalkalan tiiliruukin paikka
- 10. Frenckellin kalkkiruukin paikka
- 11. Nalkan torpan paikka
- 12. Ratinan historiallinen teollisuusalue, mm. Wahlstedtin höyrylaivatelakan paikka
- 13. Erkkilän kylän paikka
- 14. Kapakan torpan paikka
- 15. Kyttälän kylän paikka
- 16. Kokinpellon kivikautinen asuinpaikka
- 17. Turtolan kylän paikka
- 18. Messukylän vanha kirkko
- 19. Vilusenharjun tuhoutuneen kalmiston paikka
- 20. Haiharan kylän paikka
- 21. Lentävänniemen lapinraunio
- 22. Lentävänniemen lapinraunio
- 23. Kivikautinen asuinpaikka
- 24. Reuharinniemen kaksi lapinraunio
- 25. Naistenlahden tuhoutuneen höyrysaunan paikka, mahdollisesti myös lapinraunio
- 26. Lapin kalliolouhosalue
- 27. Rauhaniemen kalliopiirokset

Tammerkoski – keskiaikaisesta myllykoskesta teollistumisen kehdoksi

Tampereen kaupunkihistoriallinen sydän eli Tammerkoski rantoineen on sekä kansallismaisema, valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö että arkeologinen ympäristö. Tässä monipuolisessa ja ajallisesti monikerroksisessa miljöössä on helppo kuvitella, miten suuri merkitys koskella oli ihmisten elämälle ja toimeentulolle vuosisatojen ajan. Koski tarjosi kalaa, ja vesivoimaakin hyödynnettiin jo keskiajalla kosken rannoille rakennetuissa myllyissä.

Tammerkosken rannoilla on saattanut olla asutusta jo kivikaudella, mutta myöhemmät rakennustyöt ovat suurelta osin hävittäneet varhaisimpien asukkaiden jäljet. Selkeää tietoa kosken lähiympäristön asutuksesta on olemassa vasta keskiajalta lähtien. Erkkilän kylä, joka perustettiin luultavasti 1400-luvun alkupuolella, sijaitsi kosken itäpuolella, nykyisen Keskuspalaseman etupihalla (kohde 13). Kyttälän kylä, joka luultavasti oli sekin 1400-luvulta, puolestaan sijaitsi Hämeensillasta itään nykyisen Hämeenkadun keskellä ja varsilla (kohde 15). Joskus nämä kylät luetaan osaksi suurempaa Tammerkosken kylää, joka varsinaisesti sijaitsi kosken länsipuolella. Koskipuiston Cumulus-hotellin kohdalla sijaitsi 1700-luvulla toiminnassa ollut Kapakan torppa, josta harjoitetusta sivelinkeinosta torpan nimi kertoo (kohde 14). Erkkilän, Kyttälän ja Koskipuiston varhaiset asutuskohteet voidaan kuitenkin katsoa tuhoutuneiksi.

On mahdollista, että kosken länsipuolella, Kirjastonpuiston tai Keskustorin alueella, sijaitsee jäännöksiä Tammerkosken kylästä (perustettu ehkä 1200-luvulla, ellei jo aiemmin), markkinapaikasta (1638–1708) tai kartanosta (1637–1779; kohde 7). Sellaisia ei kuitenkaan ole toistaiseksi havaittu alueen arkeologisten koekaivausten ja rakennustöiden val-

vontojen yhteydessä. Tammerkosken alueen parhaiten säilyneet arkeologiset kohteet liittyvätkin 1700-luvun lopulla alkaneeseen teollistumiseen.

Tampereen ensimmäisenä varsinaisena tehtaana pidetään vuonna 1783 perustettua Frencckellin pape-

ritehdasta, joka oli lähes 150 vuoden ajan yksi kaupungin merkittävimmistä taloudellisista toimijoista. Frencckellin kivinen konttoritalo 1840-luvulta on keskustan vanhimpia säilyneitä rakennuksia, ja 1900-luvun alussa rakennettu Frencckellin jugend-tyylinen

Tammerkoski kuohui voimakkaasti vielä 1890-luvulla. Kuva kosken yläputouksesta. Vasemmalla näkyy Konsulinsaari. Oikealla, kosken itärannalla, sijaitsee vielä Erkkilän kylän rakennuksia. Vapriikin kuva-arkisto.

punatiilikompleksi on Tammerkosken rakennetun kulttuuriympäristön merkittävimpiä osia. Myös näiden rakennusten eteläpuolella, Kirjastonpuiston muinaisjäännösalueella, on säilynyt merkittäviä muistoja paperitehtaan toiminnasta, joka ajoittui tällä alueella 1870-luvulta vuoteen 1929. Nykyisen maanpinnan alla sijaitseviin jäännöksiin sisältyvät muun muassa teollisuuspihan mukulakiveys tavaransiirtoihin käytettyine raidejärjestelmineen ja kosken rannassa sijainneen puuhiomon raunio (kohde 6). Viimeksi mainittu on muistomerkki tärkeästä siirtymävaiheesta, jossa Suomen paperiteollisuudessa hylättiin lumppujen käyttö raaka-aineena. Tehtaan jäännösten tutkiminen tuo uutta tietoa merkittävän teollisuusalueen toiminnasta ja infrastruktuurista. Kirjastonpuiston muinaisjäännösalueella sijaitsee myös teollisuusvaihetta edeltäneen kaupunkiasutuksen jäännöksiä.

Tammerkosken itäpuolella kiinteänä muinaisjäännöksenä on rekisteröity paikka, jossa sijaitsi Tammerkosken masuuni (1843–84; kohde 5). Pirkanmaalaista järvivalmia ja Haverin kaivoksen vuorivalmia pelkistänyt masuuni oli Tammerkosken itärannan ensimmäinen teollisuuslaitos. Myöhempi suuryritys Tampella syntyi sen pohjalta.

Useimpien Tammerkosken ympäristössä sijainneiden varhaisten tehtaiden paikat ovat jääneet myöhemmän, järeän teollisuusrakentamisen alle. Samaa voi sanoa värjäreiden vanutusmyllyistä eli valkeista, nahkureiden parkkimyllyistä ja muista vesivoimalla käyvästä pienistä laitoksista, joita kaupungin käsityölläiset rakensivat kosken länsirannalle 1700-luvun lopulta lähtien. Näsinkallion koillisrinteellä, Porin radan

lähellä, maastossa erottuu tasoitettu ja rinnemuurilla tuettu rakennuksenpaikka, jossa sijaitsi 1870-luvulla perustettuun Tampereen höyrypolttimoon (viinatehdas) liittynyt asuinrakennus (kohde 4).

Oma lukunsa ovat Tammerkosken pohjan vedenalaiskohteet, jotka ovat erilaisten pato- ja koski-

työmaarakenteiden jäännöksiä 1800-luvulta alkaen. Niistä merkittävin lienee vuonna 1898 rakennetun neulapadon jäännös Verkatehtaanrannan ja Takon kartonkitehtaan välissä. Neulapadolla oli merkittävä rooli Tampereen taistelussa huhtikuussa 1918 (kohde 8).

Vuonna 1898 rakennetun alaputouksen neulapadon raunio Tammerkosken pohjassa, Verkatehtaanrannan ja Takon välissä. Kuva kesältä 2011. Hannele Kuitunen, Pirkanmaan maakuntamuseo.

Messukylä – asutusmuistoja kiviakaudelta alkaen

Messukylä-nimellä viitataan tässä yhteydessä Iidesjärven ja Kaukajärven väliseen vyöhykkeeseen, johon sisältyy myös Messukylän vanhan kirkon lähiympäristö. Alueen pohjois- ja koillislaidalla kulkee Kalevankankaan-Ratinan-Pyynikin harjujaksoon sisältyvä Aakkulanharju eli Aakkulankangas. Harjun etelä- ja lounaispuolella sijaitsee Iidesjärven itäpuolinen hieta- ja hiekka-alue, jonka halki mutkitttelevat Vuohenojana ja Muta- tai Kyläojana tunnetut pienet virtavedet. Harjun rinteet ovat nykyisin tiiviisti rakennettuja, mutta alue sisältää niittyä, kosteikkoja, metsikköä ja golfkenttää. Alanteen eteläpuolella maa taas nousee. Historiallisena ja arkeologisena ympäristönä nämä alueet ovat varsin kiinnostavia, koska Tampereen kaupunkia varhaisemman maaseutuasutuksen jälkeä on säilynyt niillä enemmän kuin Tammerkosken ympäristössä.

Vuohenojan Kokinpellossa, lähellä Iidesjärven itäpohjukan vesijättömaata, sijaitsee yksi harvoista Tampereelta löydetyistä kiviakautisista asuinpaikoista (kohde 16). Se kuului nuorakeraamiselle kulttuurille eli vasarakirveskulttuurille, joka vallitsi Lounais-Suomessa noin vuosina 3200–2300 eaa. Nuorakeraaminen väestö harjoitti pyyntielinkeinojen ohella ainakin pienimuotoista nauta- tai pienkarjanhoitoa. Iidesjärven läheisyyteen he ehkä asettuivatkin karjalle ravintoa tarjonneiden rantaniittyjen vuoksi. Viljaa Kokinpellon asukkaat eivät viljelleet päätellen siitä, että Iidesjärven pohjakerrostumista tehdyn siitepölytutkimuksen mukaan pienimuotoinen viljely järven ympäristössä

Kokinpellon kiviakautinen asuinpaikka Iidesjärven itäpohjukan rehevässä maisemassa. Tämäntapaiset ympäristöt vetivät puoleensa muinaisia karjanhoitajia. Kari Korte.

alkoi vasta aikavälillä 420–120 eaa. Tähän vaiheeseen eli rautakauden alkuun kuuluvia asuinpaikkoja ei Tampereelta ole vielä löydetty.

Rautakauden loppuvaiheessa, noin 800–1100-luvuilla, Messukylän alueella oli jo selkeitä jälkiä vakiintuneesta ja ympärivuotisesta asutuksesta. Voimakkain näistä jäljistä oli alueen itäosassa, Haiharassa, sijainnut Vilusharjun ruumiskalmisto, johon vainajia haudattiin aseiden ja korujen kanssa (kohde 19). Runsaslöytöinen kalmisto tuhoutui suurelta osin soranotossa, mutta sen säilyneet osat tutkittiin 1960- ja 1970-luvuilla. Vilusharjun löydöt kertovat suhteellisen vauraasta yhteisöstä, joka harjoitti sekä maataloutta että eränkävintää. Myös lännempänä, Messukylän vanhan kirkon seudulla, on tehty yksittäisiä esinelöytöjä, jotka viittaavat tuhoutuneisiin rautakautisiin hautoihin. Periaatteessa näillä löydöillä voisi olla myös yhteyttä kulkureittiin, jollainen luultavasti kulki harjuksoa pitkin jo rautakaudella. Myöhemmin tämä harjureitti sisältyi Kokemäenjokilaakson ja Hämeenlinnan väliseen maantiehen, joka tunnetaan jo keskiaikaisista asiakirjoista.

Rautakautisen asutuksen pohjalta kasvoi keskiaikainen asutus, jonka näkyvin muisto on 1500-luvun alussa rakennettu Messukylän vanha kirkko (kohde 18). Tämän vaiheen arkeologisia kohteita ovat Kaukajärven länsipuolella sijaitseva Haiharan vanha kylänpaikka ja Turtolan kylänpaikka Turtolan liikekeskuksen pohjoispuolella, Sotilaankadun molemmilla puolilla (kohteet 17 ja 20). Viimeksi mainitulla on myös tehty arkeologiset kaivaukset.

Messukylän kulttuurimaisemassa Tampereen kaupungin perustamista varhaisempi, agraarinen historia on yhä aistittavissa. Harjuun sekä Iidesjärven ja Kaukajärven kaltaisiin pienehköihin järviin ja pieniin

virtavesiin liittyvä kulttuurimaisema monipuolistaa maantieteellisesti kaupunkipuiston arkeologista ja historiallista ulottuvuutta, joka muuten painottuu ison Näsijärven ja Tammerkosken ympärille

Etualalla Kalevankangas ja Iidesjärvi. Taustalla siintävät Aakkulankangas ja Kaukajärvi. Tämän alueen kulttuurimaisemaan ja arkeologiseen löytöaineistoon sisältyy rautakauden ja keskiajan asutus- ja liikennemuistoja. Aero-Kuva Oy.

Reuharinniemi – rautakautisten järvikalastajien hautapaikka

Reuharinniemi on Näsijärveen työntyvä pitkä ja kaapea niemi Lentävänniemen kaupunginosassa. Se muodostaa ainutlaatuisen arkeologisen alueen, jossa kaksi Suomen järviolueille ominaista rautakautista kiviröykkiöhautaa – ns. lapinrauniota – on säilynyt lähes alkuperäisessä ympäristössään (kohteet 21, 22, 24).

Lapinrauniot, jotka tyypillisesti sijaitsivat suurilla järvillä niemenkärjissä tai saarissa, ovat isokokoisia kiviröykkiöitä ja siten varsin vaikuttavia ja helposti havaittavia esihistoriallisiksi muinaisjäänöksiksi. Lapinraunioiden uskotaan olleen Järvi-Suomea pronssi- ja rautakaudella asuttaneiden pienten kalastajayhteisöjen monumentteja, joihin haudattiin arvostetussa asemassa olleita henkilöitä. Lapinrauniot eroavat rakenteensa ja sijaintinsa perusteella Vilusenharjun kaltaisista hautapaikoista, jotka yhdistetään rautakautiseen maanviljelijäväestöön.

Reuharinniemen lapinraunioista toinen on tutkittu kaivauksin vuonna 1999 ja entisöity kaivauksen jälkeen. Röykkiöön oli tehty todennäköisesti kaksi tai kolme hautausta 700- tai 800-luvulla jälkeen ajanlaskun alun, toisin sanoen rautakauden jälkipuolella. Kauan ennen tutkitun lapinraunion rakentamista, joskus vuosien 2400–1800 eaa. välisenä aikana eli kivikauden loppuvaiheessa, sen kohdalla oli sijainnut pyyntiväestön leiripaikka. Runsaat 300 metriä pohjoiseen sijaitsi toinenkin, tarkemmin tutkimaton kivikautinen asuinpaikka.

Noin 700 metrin päässä Reuharinniemen lapinraunioista sijaitsi rantametsässä kolmas lapinraunio. Alueen neljäs lapinraunioksi tulkittu kiviröykkiö sijaitsi etäämpänä rannasta lähellä Majakkakadun kerrostaloja.

Kiinnostava yksityiskohta on se, että lapinrauniot voidaan ainakin osittain yhdistää Etelä-Suomen sisämaassa rautakaudella asuneeseen saamenkieliseen väestöön. Uuden tutkimuksen mukaan jopa Tammerkosken nimi palautuu ”koskessa olevaa suvantoa” tarkoittavaan saamenkieliseen sanaan. Myös Näsijärvestä

sijaitsevan Siilinkarin saaren nimi on saamelaisperäinen. Pirkanmaan saamelainen menneisyys on yllättävä ja ajatuksia herättävä seikka, joka Reuharinniemen välityksellä asettuu osaksi kaupunkimme elämys- ja oivallusmaisemaa.

Adoptoi monumentti -toiminta antaa jokaiselle mahdollisuuden osallistua kulttuuriympäristön hoitoon. Reuharinniemen lapinrauniot ovat adoptoitu muinaisjäänös. Nina Luukko.

Näkymä Reuharinniemeltä Näsijärven yli kohti keskustaa. Näsijärvellä on liikkunut veneilijöitä ja kalastajia vuosituhansien ajan. 1800-luvulla alkoi höyrylaivaliikenne. Milja Nuuttila.

Eteläpuisto – torppareita ja kalkinpolttajia Pyhäjärven rannalla

Eteläpuisto on Tampereen keskeisiä ja perinteikkäitä kaupunkipuistoja, mutta sillä on myös 1900-luvun alussa alkanutta puistovaihetta varhaisempi menneisyytensä.

Tampereen keskustan alueella on ollut viisi keskiajalla perustettua kylää: Tammerkoski, Kyttälä, Erkkilä, Siukola ja Laiskoila, jonka nimi muuttui myöhemmin Nalkaksi. Useimmat näistä kyläpaikoista ovat jääneet keskustan ruutukaava-alueelle, joten niillä sijainneet arkeologiset jäännökset ovat voineet tuhoutua kokonaan kaupungin rakennus- ja vesihuoltotöiden seurauksena. Laiskoilan kylän sijaintia ei tunneta varmuudella, mutta yksi vaihtoehto on nykyisen Eteläpuiston itäosa Tampereen valtatie ja Näsilinnankadun eritasoliittymän lähellä. Tähän sijaintiin viittaa epätarkka kartta 1600-luvun puolivälistä. Kyseessä oli pieni kylä, jossa oli vain 2–3 maatilaa. Kylä perustettiin otaksuttavasti 1400-luvulla. Verorästien seurauksena kylä päättyi 1600-luvun puolivälissä Tammerkosken kartanon omistukseen ja muuttui kartanon torpaksi. Ainakin tämä Nalkan torppa sijaitsi varmuudella eritasoliittymän läheisyydessä, ja se voidaan katsoa tuhoutuneeksi (kohde 11).

Toinen arkeologinen kohde Eteläpuistossa on Pyhäjärven rannalla sijainnut Frenckellin paperitehtaan kalkkiruukki, joka oli toiminnassa 1870-luvulta vuoteen 1902. Kalkkiruukissa valmistettiin sammuttamatonta kalkkia, jota tarvittiin paperintuotannossa. Kyseessä oli parin työntekijän pienteollisuuslaitos. Kalkkiruukki sijaitsi puiston ylätasanteen ja rantatasanteen välisen rinteen kohdalla, puiston halki suun-

nilleen itä-länsi -suunnassa kulkevan puistotien pohjoispuolella (kohde 10).

Arkeologisena ympäristönä Eteläpuisto muistuttaa siitä, että Näsi- ja Pyhäjärven välinen kannas oli

haja-asutettu jo kauan ennen Tampereen kaupungin perustamista. Lisäksi alue liittyy kaupungin teollisuushistoriaan, ja se muodostaa myös yhdyslinkin Tampereen historian ja Pyhäjärven maisemien välille.

Talvinen näkymä Eteläpuistosta Pyhäjärven Viinikanlahdelle. Mikko Vares.

Särkänniemen luoteisranta – oluttehtaiden rannikko

Särkänniemen luoteisrannan viheralue on kiinnostava teollisuusarkeologinen järvenrantaympäristö. Sahanteränkadun ja Särkänniemen elämyspuiston välisellä ranta-alueella on sijainnut kaksi olutpanimoa: A.W. Tennbergin vuonna 1863 perustama Onkiniemen panimo ja F.V. Gustafssonin vuonna 1886 perustama Uusi oluttehdas eli Näsijärven panimo (kohteet 1 ja 2). Nämä olivat suhteellisen suuria teollisuuslaitoksia – Gustafssonin panimossa oli enimmillään yli 50 työntekijää. Panimorakennukset purettiin jo 1900-luvun alussa, mutta niiden jäännöksiä on säilynyt maan pinnalle erottuvien harkkokivi-, tiili- ja betoniraunioiden muodossa. Onkiniemen panimon raunio sijaitsee järvenrannassa lähellä Suomen Triכון vanhaa tehdasta. Näsijärven panimon sijaintipaikka Sara Hildénin taidemuseon länsipuolisilla rantakallioilla on alueella tehtyjen maansiirtotöiden takia nykyisin erittäin vaikeapääsyinen ja vaarallinenkin. Kolmas 1800-luvulla perustettu panimo sijaitsi Särkänniemen tyvässä, mutta sen sijaintipaikka on tuhoutunut Elianderinkadun kerrostalojen rakentamisen myötä.

Särkänniemen luoteisrannan panimonpaikat havainnollistavat Tampereen teollisuushistoriaa kahdella eri tavalla. Ensinnäkin ne muistuttavat 1800-luvulla perustettujen teollisuuslaitosten ketjusta, joka aikoinaan kulki pitkin Näsijärven etelärantaa. Toiseksi ne nostavat esiin sen, että Tampereen historia suurena teollisuuskeskuksena sisältää muitakin tuotannonaloja kuin Tammerkosken kansallismaisemasta tutun tekstiili-, paperi- ja metalliteollisuuden. Väkijuomateollisuus oli 1800-luvun jälkipuolella varsin merkittävä tamperelaisen yritystoiminnan muoto.

Särkänniemen rantojen edustalla on useita muinaisjäännösrekisteriin sisältyviä puualusten hylkyjä. Osa niistä on peräisin jo 1800-luvulta. Yksi hylkyistä on identifioitu siipiraslaiva Ahdiksi (kohde 3). Kyseessä oli Näsijärven ensimmäinen höyrylaiva, ja se raken-

nettiin Tammerkosken konepajassa (myöh. Tampella) vuonna 1859. Särkänniemen ja Mustalahden hylyt ovat kiehtovaa vedenalaista kulttuuriperintöä, joka liittyy Tampereen historiaan teollisuuskaupunkina ja merkittävänä sisävesiliikenteen keskuksena.

Onkiniemen panimon rauniota: harkkokivijalkaa ja tiilimuurausta Näsijärven rannassa. Sami Raninen, Pirkanmaan maakuntamuseo.

Lapinniemi ja Lappi-Käpylä – erämaasta kaupungiksi

Naistenlahden rannalla on tiettävästi sijainnut lapinraunio, joka tuhoutui jo 1870-luvulla Naistenlahden höyrysahaan rakennettaessa. Lapin kaupunginosa on saanut nimensä Lapinniemestä, jonka nimi puolestaan viitanee lapinraunioita rakentaneeseen muinaiseen väestöön. Tätä mahdollista esihistoriallista tai keskiaikaista asutusta lukuun ottamatta Lappi-Käpylä ja Lapinniemen kaupunginosiin nykyisin kuuluva alue pysyi autiona aina 1800-luvun jälkipuolelle, jolloin kaupungin teollisuus ja asutus alkoivat hitaasti levittäytyä sinne saakka. Vuosina 1897–1986 toimineen Lapinniemen puuvillatehtaan säilyneet rakennukset muodostavat arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön. Historiallisena ympäristönä Lapinniemi havainnollistaa Tampereen nopeaa kasvua ja suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutosta: asumaton kalliainen niemi muuttui 1800-luvun lopulla teollisuusalueeksi ja 1990-luvulla palvelu- ja asuinalueeksi.

Lapinniemen läheisyydessä sijaitsee kaksi kiinteää muinaisjäännettä, josta toinen liittyy Tampereen historiaan työnteon ja toinen huvittelun merkeissä (kohdeet 26, 27). Lapin kivilouhos oli käytössä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, jotka olivat Tampereella voimakasta kivitalorakentamisen aikaa. Paikalta louhittua kiveä on voitu käyttää myös Tampereen tuomiokirkon rakentamiseen. Rauhaniemen rantakalliossa puolestaan on kuvia, latinalaisilla ja kyrillisillä aakkosilla kirjoitettuja nimiä sekä vuosilukuja, joita suosituilla uimapaikalla vapaa-aikaansa viettäneet henkilöt siihen kaiversivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

Nimikaiverruksia Rauhaniemen rantakalliossa. Kalle Luoto, Pirkanmaan maakuntamuseo.

LÄHTEET

Adel, Vadim 1999. Reuharinniemen arvoitukset – lapinrauniotutkimuksia Tampereella.

– Pirkan maan alta. Arkeologisia tutkimuksia. Tampereen museoiden julkaisuja 52, s. 14–25. Tampere.

Adel, Vadim 2002. Tampereen Reuharinniemen lapinraunion tutkimukset. – Muinaistutkija nro 1/2002, s. 2–11. Suomen Arkeologinen Seura.

Heikkilä, Mikko 2012. Tampere – saamelaisen Tammerkosken kaupunki.

– Virittäjä. Kotikielen seuran aikakauslehti nro 1/2012, s. 117–124.

Heiskanen, Jari 2010. Apteekkareita ja paperiteollisuutta Tampereen Kirjastonpuistossa – historiatietoa kesän 2010 arkeologisen koekaivauksen löytöjen taustaksi. Raportti, Pirkanmaan maakuntamuseon kulttuuriympäristöyksikön arkisto.

Luoto, Kalle & Adel, Vadim 2010. Teollisuusjäännöksiä Kirjastonpuistossa.

– Tammerkoski nro 9–10/2010, s. 7–11.

Masonen, Jaakko 1999. Kirkon, kruunun ja kansan tiet keskiajalla.

– Mauranen, Tapani (toim.): Maata, jättä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860. Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta tielaitosta 1, s. 57–143. Helsinki.

Rasila, Viljo 1984. Tampereen historia II. 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampere.

Rasila, Viljo 1988. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi.

– Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua, s. 315–735. Tampere.

Salminen, Tapio 2011. Tammerkosken keskiaika.

– Lind, Mari; Anttila, Kimmo & Liuttunen, Antti (toim.): Tammerkoski ja kosken kaupunki. Tampereen museoiden julkaisuja 115, s. 18–35. Tampere.

Salo, Unto 1988. Tampereen esihistoria.

– Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua, s. 51–160. Tampere.

Rauhaniemen uimaranta on ollut rakas paikka sukupolvelle toisensa jälkeen. Markku Kaila.

Tampereen tarinan kirjoittajat

Maunu Häyrynen, FT, on taidehistorioitsija ja maisemantutkija ja toimii professorina Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen koulutusohjelmassa Porissa. Väitöskirjassaan 1995 hän käsitteli Helsingin kaupunkipuistoja ja puistopolitiikkaa 1880-luvulta 1930-luvulle. Julkaisuihinsa Häyrynen on käsitellyt Suomen puutarhataiteen historiaa ja Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentumista.

Ari Jokinen, HT, toimii ympäristöpolitiikan tutkijana Tampereen yliopiston Johtamiskorkeakoulussa sekä Itä-Suomen yliopiston dosenttina. Hän on väitellyt vuonna 2004 luonnonvarojen käytöstä ja hallinnasta. Hän on tutkinut erityisesti tiedon, ekosysteemipalveluiden ja biodiversiteetin hallintaa ja sitä kautta avautuvia kehitysmahdollisuuksia.

Ilari Karppi, HT, toimii Tampereen yliopiston Johtamiskorkeakoulussa aluetieteen professorina. Hän väitteli vuonna 1996 alueelliseen kehittämiseen osallistuvien organisaatioiden yhteistoiminnasta ja on sen jälkeen tutkinut mm. yhdyskuntien visionääristä kehittämistä.

Olli-Paavo Koponen, TkT on arkkitehti ja toimii arkkitehtuurin historian professorina Tampereen teknillisessä yliopistossa. Hän väitteli tekniikan tohtoriksi vuonna 2006 aiheesta Täydennysrakentaminen: arkkitehtuuri, historia ja paikan erityisyys. Koponen on kirjoittanut myös modernista arkkitehtuurista ja sen suojelusta, mm. Raili ja Reima Pietilästä sekä Timo Penttilästä ja Sampolan peruskorjauksesta.

Mari Lind, FM, on työskennellyt tutkijana museokeskus Vapriikissa vuodesta 2002 esinekokoelmien sekä näyttelyprojektien parissa erityisaloinaan mm. Tampereen jalkine- ja tekstiiliteollisuuden historia. Lisäksi hän on osallistunut moniin kirjaprojekteihin ja ollut mm. Tammerkoski ja kosken kaupunki -julkaisun toimittajana vuonna 2011.

Sami Raninen, FM, on arkeologi, joka työskentelee Pirkanmaan maakuntamuseossa pääasiassa erilaisten arkeologisten kenttätöprojektiön, muinaisjäännösinventointien ja kaivausten parissa. Hän on laatinut keskustan osayleiskaava-alueen arkeologisen inventoinnin (2014) ja johtanut Kirjastonpuiston arkeologista valvontaa (2010).

Pertti Ranta, FT, on tamperelainen tietokirjailija ja kaupunkiekologi, joka väitteli kaupunkiekologiasta Helsingin yliopistossa vuonna 2012. Tutkimuksen kohteet ovat luonnonsuojelubiologia, kaupunkikasvit sekä harvinaisuuden ja yleisyyden tutkimus. Rannalla on pitkä työkokemus myös ympäristönsuojelun konsulttitoiminnasta Metsätähti Oy:ssä.

Markku Teräsmaa on toiminut Tampereen kaupungin kaavoituspäällikkönä vuodesta 1984 vuoteen 1995. Hänen aikanaan Tampereen keskustassa tapahtui suuri muutos Tampellan ja Finlaysonin alueiden teollisuustoiminnan päätyttyä.

